

Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Факультет соціології
Кафедра соціальних структур та соціальних відносин

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:

«СОЦІАЛЬНО-СТРУКТУРНІ ВІДМІННОСТІ СТАВЛЕННЯ ДО КУЛЬТУРНОЇ ПАМ'ЯТІ»

Спеціальність: 054 «Соціологія»

Освітня програма: «соціальні технології»

Освітній ступінь: бакалавр

Кваліфікація: бакалавр соціології

Авторка:

Калашньова Дарина
Володимирівна
студентка 4 курсу

Наукова керівниця:

Тащенко Анна Юріївна
Кандидат соціологічних наук

Бакалаврська робота допущена до захисту
рішенням кафедри ...

Протокол № _____ від «___» _____ 20__ р.

Зав. кафедри _____ ПП

підпис

Київ 2021

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1 . ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ ПАМ'ЯТІ.....	6
1. 1. Класичні теорії культурної пам'яті в соціології.....	6
1. 2. Сучасні теорії культурної пам'яті в соціології.....	12
1. 3. Культурна пам'ять та теорія поколінь Н. Хоува і В. Штрауса	19
Висновки до розділу 1	24
РОЗДІЛ 2 . ПРОБЛЕМИ СТАВЛЕННЯ МОЛОДІ ДО КУЛЬТУРНОЇ ПАМ'ЯТІ.....	255
2.1. Проблема кризи культурної ідентичності в умовах глобалізації	255
2. 2. Проблема культурно-історичної некомпетентності серед молоді.....	32
2.3. Проблема втрати обрядовості як форми втілення культурної пам'яті	388
Висновок до розділу 2	42
РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СТАВЛЕННЯ МОЛОДІ ДО КУЛЬТУРНОЇ ПАМ'ЯТІ	43
3.1. Ставлення покоління Y (на прикладі студентів-випускників) до культурної пам'яті	43
3.2. Ставлення покоління Z (на прикладі учнів старшої школи) до культурної пам'яті	500
3.3. Порівняльний аналіз ставлення поколінь Y та Z до культурної пам'яті	55
Висновки до розділу 3	58
ВИСНОВКИ	59
ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	61
ДОДАТОК А.....	69

ВСТУП

Пам'ять відіграє важливу роль у соціальній структурі суспільства, адже вона є засобом формування і підтримання ідентичності людини як частини соціуму [Вербицька, 2018, с. 18]. За допомогою пам'яті люди оберігають матеріально-духовні цінності культури, вона генералізує особистісний та колективний досвід, синтезує надбання окремих особистостей та поколінь у цілому, слугує мірилом «спільності» для багатьох структурних ланок суспільства. Соціальна структура як сукупність соціальних, соціально-демографічних, кваліфікаційно-професійних й етнічних спільнот [Соціальна структура..., Інтернет-джерело] являє собою надзвичайно широке і перспективне поле дослідження у цьому відношенні. У контексті нашого дослідження ми розглядатимемо учнів старшої школи та студентів-випускників. Як учні, так і студенти у рамках навчального процесу постійно взаємодіють одне з одним, об'єднані схожим стилем життя загалом та інтересами зокрема.

У останні десятиліття ХХ ст. у світовій науці сформувалася та набрала сили нова парадигма дослідження пам'яті – це специфічний напрямок, що позначають терміном «memory studies» [Киридон, 2019, с. 79]. Цей напрямок об'єднує представників низки гуманітарних та соціально-поведінкових наук: культурологія, антропологія, філософія, історія, соціологія тощо. Глобалізаційні процеси кінця ХХ ст. стимулювали інтерес до збереження та інтерпретації культурної пам'яті, що стала однією з провідних проблематик досліджень пам'яті, й це обумовлює актуальність проведення і нашого дипломного дослідження. Культурна пам'ять є соціологічним терміном на позначення явища передачі й досягнення між поколіннями смислів, що обмежуються культурними рамками (наприклад, приналежністю до певного етноса, володіння тією чи іншою мовою тощо). Ставлення до культурної пам'яті в цьому аспекті не передбачає полярної

позитивної/негативної конотації, а полягає в різному характері та бажанні сприйняття, засвоєння та відтворення трансльованих смислів.

Зростання всезагального наукового інтересу водночас і до теорії поколінь умотивувало вибір представників поколінь Y та Z [Ожиганова, 2015, с. 96-97] як емпіричного об'єкта нашого дослідження. Теорія поколінь ґрунтується на тому, що певна сукупність людей, народжених в один двадцятирічний період, переживає одні й ті самі історичні події в приблизно однаковому віці, має схожі переконання та моделі поведінки. Тому таку сукупність людей називають також соціальним поколінням, у контексті цього дослідження нас цікавлять соціальні покоління Y та Z, що продемонстровані на прикладі студентів та учнів відповідно. Через різність життєвого досвіду – зокрема, того, що має відношення до інформаційної або ж цифрової нерівності, спровокованої історичними подіями – вони мають відмінності в переконаннях, моделях поведінки, ставленнях тощо. Це, у свою чергу, означає можливість дослідження соціально-структурних відмінностей (вікових безпосередньо та інформаційних/цифрових опосередковано) у ставленні молоді до культурної пам'яті.

Визначення соціально-структурних відмінностей ставлення молоді до культурної пам'яті означає визначення різниці між студентами та учнями у сприйманні та відтворенні культурно значущої інформації. Виявлення спільних та відмінних рис ставлення до культурної пам'яті на прикладі молоді, до якої входять різні покоління – Y та Z – як представники різних шаблів соціальної структури, означатиме досягнення мети нашого дослідження.

Теоретичним **об'єктом дослідження** є ставлення до культурної пам'яті (на прикладі поколінь Y та Z).

Предметом дослідження є соціально-структурні відмінності ставлення до культурної пам'яті (на прикладі поколінь Y та Z).

Метою роботи є виявлення соціально-структурних відмінностей у ставленні до культурної пам'яті у представників поколінь Y та Z для визначення основних тенденцій у змінах механізмів її організації в межах одного покоління.

Для досягнення мети необхідно вирішити наступні **завдання**:

- 1) розглянути класичні та сучасні теорії культурної пам'яті;
- 2) проаналізувати соціально-структурний аспект культурної пам'яті у контексті теорії поколінь Н. Хоува та В. Штрауса;
- 3) визначити сутність основних проблем у ставленні молоді до культурної пам'яті;
- 4) на прикладі студентів-випускників виявити особливості ставлення покоління Y до культурної пам'яті;
- 5) на прикладі учнів старшої школи виявити особливості ставлення покоління Z до культурної пам'яті;
- 6) порівняти ставлення представників поколінь Y та Z до культурної пам'яті.

Відповідні етапи нашої наукової розвідки зумовили таку структуру роботи, яка складається зі вступу, трьох розділів, кожен із яких має три підпункти та висновки, загальних висновків, списку літератури та додатку.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ ПАМ'ЯТІ

1. 1. Класичні теорії культурної пам'яті в соціології

Вивчення культурної пам'яті – важливий напрям сучасного гуманітарного та соціально-поведінкового знання. Протягом другої половини XIX–XX ст. у межах різних напрямків наукових досліджень (історії, філософії, культурології, соціології, психології, філології) було сформовано та теоретично обґрунтовано низку підходів щодо інтерпретації природи та механізму пам'яті в цілому і соціальної пам'яті зокрема [Шаповал, 2013, с. 5]. Із посиленням уваги до досліджень пам'яті збільшується, зокрема, і термінологічний апарат її досліджень, адже висловлені науковцями ідеї з приводу різних видів пам'яті виявилися складновіддільними одна від одної.

У частковому вищезазначене відобразилося і в неоднозначності розмежувань таких термінів, як: «колективна пам'ять», «соціальна пам'ять», «суспільна пам'ять» «історична пам'ять», «національна пам'ять», «культурна пам'ять» тощо. Чітких визначень відповідних понять, пов'язаного з пам'яттю, не існує, отже, складно дати і чіткі дефініції видів пам'яті. Тим не менш, завжди йдеться саме про пам'ять як про канал передачі історичного досвіду і чинник формування національної ідентичності [Шаповал, 2013, с. 5]. Наш науковий інтерес викликає пам'ять культурна, дослідження якої велися задовго до виокремлення означеного типу пам'яті в межах терміну.

Початок дослідження культурної пам'яті заклав М. Хальбвакс, праці якого виявилися надзвичайно затребуваними і плідними для гуманітарних наук кінця XX та початку XXI ст. Він підняв проблеми співвідношення колективної та індивідуальної пам'яті, пам'яті та історії, пам'яті й традиції,

соціально-культурних функцій пам'яті. Хальбвакс стверджує, що «індивід викликає в пам'яті свої спогади за допомогою рамок соціальної пам'яті» [Хальбвакс, 2007, с. 336]. Згідно із його теорією, будь-які соціальні групи в будь-який момент здатні реконструювати своє минуле.

М. Хальбвакс дотримувався соціологічної теорії Е. Дюркгейма, одного із основоположників соціології як науки. Відповідно до теорії Е. Дюркгейма, необхідно розуміти суспільство і культуру як єдине ціле зі специфічними законами розвитку. Але при цьому пріоритет надається формам колективної свідомості: «Єдина сила, що здатна присмирити індивідуальний егоїзм, це сила групи, а єдина сила, що здатна присмирити егоїзм групи – це сила групи, до якої належить ця група» [Дюркгейм, 1991, с. 68].

Людська свідомість неоднорідна, оскільки існує одночасно у двох формах: як індивідуальна і як колективна. Індивідуальна свідомість є специфічною для кожної людини, оскільки визначається особливостями її психіки. Колективна свідомість є єдиною для конкретної соціальної групи, що не залежить від окремих людей. Колективна свідомість виражається у спільних уявленнях, релігійних віруваннях, міфах, нормах моралі і права [Дюркгейм, 1991, с. 62].

Такого роду уявлення виробляються соціальними групами, які домінують в суспільстві, і виступають як різні аспекти світогляду даних соціальних груп. Важливим є співвідношення індивідуального та соціального: те, що прийнято вважати індивідуальним, насправді є соціальним, бо входить у сферу громадянської відповідальності і має регулюватися методами соціальної інженерії і удосконалюватися [Дюркгейм, 1995].

Спогади отримують більш прийнятну форму, коли пам'ять стискається, і більш особисту, коли розширюється. Тобто менш важливі події уявляються у схематичній формі [Хальбвакс, 2007, с. 152-185].

Створюючи свій соціальний образ, група підкреслює відмінність із зовнішнім світом і зменшує її у внутрішньому світі. Пам'ять – не чисто індивідуальний процес зберігання й обробки отриманих вражень, насправді її діяльність визначається суспільством. Дані рамки реконструюють спогади для всієї групи, народу, нації. Група може пам'ятати як нещодавні події, так і найбільш значущі (наприклад, деякі закони, закладені за утворення нації і народу, утворення держави, перемоги тощо). Тобто, з одного боку, від минулого залишається тільки те, що можна відтворити, а з іншого – те, що є значимим.

Важливим інструментом аналізу колективної пам'яті слугує поняття «рамка» або «межа» пам'яті [Дюркгейм, 1991, с. 321]. М. Хальбвакс розподіляє спогади на два типи – одні спогади є соціально обумовленими й такими, що є цінними не лише для окремо взятої людини, а для суспільства в цілому. Ці спогади затверджуються та передаються від одного члена суспільства до іншого й на основі цих спогадів кожний член суспільства «пригадує» та «реконструює» усі інші свої спогади, тобто соціально обумовлені спогади слугують орієнтирами для пам'яті загалом. Опорні, базові соціальні спогади, що утворюють «рамку» соціальної пам'яті, часто називаються вченими «орієнтирами», за допомогою яких людина відтворює у пам'яті свої спогади, опираючись на пам'ять інших. З цієї позиції «орієнтири» конструювання культурної пам'яті можуть відрізнитися між різними соціальними групами.

Рамка і події тотожні за своєю природою. Події – це спогади, а рамка складається зі спогадів. Ці два види спогадів відрізняються тим, що другі більш стійкі, завжди помітні нам, і ми користуємося ними для пригадування та реконструкції перших [Хальбвакс, 2007, с. 135]. Таким чином, соціально-структурні відмінності у формуванні та ставленні до культурної пам'яті в класичний етап розвитку відповідної теорії трактуються як результат різниці у процесі відтворення та функціонування у якості каркасу спогадів

представниками різних соціальних груп, різність яких детермінована, зокрема, культурним фактором.

У своїх пізніших роботах про соціальну пам'ять М. Хальбвакс практично відмовляється від ідеї точкових орієнтирів, зате приділяє все більше уваги просторово-тимчасовим конструкціям пам'яті: «Наші уявлення про простір проходять через інстанцію соціальних груп, які обживають його, так що навіть абстрактне поняття простору теж належить певному суспільству» [Хальбвакс, 2007, с. 212]. Якщо говорити про час, то тут дослідник дотримується точки зору, що індивідуальна свідомість людини є нічим іншим, ніж місцем перетину різних колективних часів.

Ще одним важливим аспектом поняття «рамка пам'яті» є природа і роль мови у передачі та збереженні пам'яті. Мова трактується як мінімальна рамка, як якийсь зразок соціального факту, щось таке, що створено самими людьми, але ніким із них не може бути змінено за власною волею. Інакше кажучи, людина не вільна у виборі своєї мови і повинна користуватися тими словами та ідеями, які остання надає нашому розуму. Відповідно, і робота пам'яті – незалежно від рівня «індивідуальності» (індивідуальна чи колективна) – знаходиться у мовних рамках: «Словесні конструкції утворюють одночасно і найпростішу, і найміцнішу рамку колективної пам'яті» [Хальбвакс, 2007, с. 118].

Таким чином, пам'ять допомагає нам орієнтуватися в суспільстві, тому для всіх і кожного існує якийсь певний комплекс спогадів, який допомагає нам ідентифікувати себе. По-друге, будь-які індивідуальні і соціальні спогади пов'язані з певними простором і часом. По-третє, найпростіша «межа» або «рамка» пам'яті – це мова як універсальний зберігач пам'яті, набір якихось важливих для людини й суспільства символів, образів, архетипів.

Переосмислення ідей М. Хальбвакса про колективну пам'ять припадає на 1970-1980-ті рр. Відомий французький соціолог Р. Бастід

критикував субстанціалізм у тлумаченні процесів колективної пам'яті, які Хальбвакс пов'язував з окремими групами носіїв: «колективну пам'ять виражає не група як така. Точніше було б сказати, що це структура групи задає рамки колективної пам'яті, яка визначається не як колективна свідомість, а як система взаємовідносин між пам'яттю індивідів» [Бастид, 1970, с. 94]. У такому випадку виникає новий варіант «реконструкції» минулого, виявити загальні підстави якого набагато складніше. Таке трактування культурної пам'яті пропонує нове бачення соціально-структурних відмінностей її трактування та ставлення до неї, адже в такому випадку означені особливості впливають не з механізму пам'яті як такого, а зі способу організації цього механізму, на що, зокрема, впливає приналежність соціальної групи до тієї чи іншої культури.

Важливим фрагментом класичного погляду на культурну пам'ять є позиція М. Еліаде. Праця «Аспекти міфу» значну увагу приділяє питанням пам'яті та спогадів, стверджуючи їх визначальну роль для буття та порівнюючи процеси забуття зі сліпотою [Еліаде, 1995, с. 53]. Повторюваність та відтворюваність певних дій відновлює пам'ять та актуалізується в ритуальних діях, піснях та танцях. Ритуал, звичаєво-обрядова складова життя кожної соціальної групи особлива, тобто соціально-структурні відмінності через призму бачення М. Еліаде полягають у відмінностях ритуального життєвого укладу. Звичаї та обряди як форма втілення культурної пам'яті були визначені ще на класичному етапі її дослідження.

П. Рікьор у своїй роботі «Пам'ять. Історія. Забуття» розглядає пам'ять як діяльність, роботу. Науковець стверджує, що робота пам'яті здійснюється як всередині, так і поза індивідуальною свідомістю, не тільки на рівні окремої людини, але і на рівні суспільства. Суспільство, переживаючи особливий історичний стан – ситуацію розриву з минулим, –

намагається відновити пам'ять культури не через живу пам'ять, а через історичну реконструкцію.

Історіографія спрощує пам'ять людей актами вибіркової, серійної архівації, вона вивчає свідчення очевидців нарівні з документами, які часом не несуть у собі ніякої живої пам'яті, вона цензурує і морально адаптує свідочтва минулого [Рикёр, 2004, с. 254]. Процес меморіалізації передбачає вибудовування розрізнених подій у серії, створення з них по-різному структурованих оповідань. Одна і та ж сама подія при цьому набуває різного значення в залежності від того, в яку сюжетну структуру вона була включена. Різні соціальні групи вибудовують свої серії спогадів, що й зумовлює їх соціально-структурні відмінності. З одного і того ж «матеріалу» можуть бути збудовані різні наративи. П. Рікьор говорить, що «багато подій, які визнаються історичними, ніколи не були чиймись спогадами» [Рикёр, 2004, с. 689]. Таким чином постає проблема співвідношення природних і «сконструйованих» подій у змісті колективної пам'яті, а отже, і проблема можливості її об'єктивного дослідницького аналізу.

В останній декаді ХХ ст. колективна пам'ять та різні її різновидистали предметом наукових суперечок, а також ненаукових маніпуляцій. Різноміслювання терміну «культурна пам'ять» зумовлене тісними міждисциплінарними зв'язками сучасної гуманітарної науки. У контексті цього дослідження оптимальним є зосередитися на теорії Я. Ассмана та основоположних для нього, що й зумовило потребу ретроспективного огляду дослідження пам'яті в теоріях М. Хальбвакса, Е. Дюркгейма, Р. Бастіда, П. Рікьора, М. Еліаде. В дослідженому теоретичному матеріалі соціально-структурні відмінності у ставленні до культурної пам'яті є наслідком різниці культурного базису формування світогляду, ритуально-звичаєвого укладу та історіографічного опрацювання фактів та подій в межах різних соціальних груп.

1. 2. Сучасні теорії культурної пам'яті в соціології

Сучасне бачення культурної пам'яті репрезентовано працями Я. Ассмана та А. Ассман. Саме в дослідженнях Ассманів вперше з'являється термін «культурна пам'ять», під якою дослідники розуміють пам'ять про далеке минуле, міфологічні витоки й засади., будучи однією з чотирьох зовнішніх областей виміру пам'яті. Ассман розвиває теорію соціальної пам'яті М. Хальбвакса, який був першим дослідником, що звернувся до вивчення цього явища з точки зору психології та соціології.

Попри загальну «внутрішню» природу пам'яті («пам'ять асоціюється із суто внутрішнім явищем, яке локалізується в мозкові індивіда» [Ассман, 2004, с. 19]), змістовна наповненість пам'яті, її організація, строки збереження інформації визначаються зовнішніми параметрами, а саме – соціальними та культурними рамками, що й обумовлює термінологічну обумовленість терміну «культурна» відносно цього типу пам'яті.

Функцією області культурної пам'яті є передача смислу, що забезпечує культурній пам'яті роль інтегруючої ланки в структурі пам'яті, адже в неї «більше чи менше плавно переходять усі вищеназвані [міметична, предметна та комунікативна] області» [Ассман, 2004, с. 20]. Коли цільове значення певної діяльності чи результату цієї діяльності виходить за межі та отримує смислове значення, ми говоримо про культурну пам'ять.

Культурна пам'ять відрізняється такими рисами, як інституціональна формалізація, символічність, наявність фахівців – носіїв традиції. Залежно від характеру тієї чи іншої культури пам'ять звертається або до космічних міфів, або до історичних легенд. В історії культури «найважливішою подією є канонізація, заморожування пам'яті, коли тривалість зупиняється створенням канону» [Ассман, 2004, с. 100]. У порівнянні з теорією Хальбвакса теорія Ассмана враховує зовнішні форми інституціоналізації

пам'яті – перш за все її текстуальне закріплення зусиллями особливої соціальної групи, яку він визначає не за ідейним умонастроєм, а за власне соціальним критерієм: професійним статусом і зайнятістю. Я. Ассман і А. Ассман стали аналізувати колективну пам'ять з іншої, а саме – з історичної перспективи, обґрунтувавши таким чином теорію культурної пам'яті, врахувавши попередній дослідницький досвід.

У пам'яті кожної людини є певний набір спогадів про культуру, які вона часто навіть не усвідомлює. Такі спогади складаються найчастіше з міфів чи окремих знаків і символів (архетипів) [Буллер, Линченко, 2019, с. 7]. Міфологічна складова функціонування культурної пам'яті була описана ще в працях М. Еліаде, проте, сучасний погляд на культурну пам'ять не наділяє міф виключною роллю відтворення культурної пам'яті, а розглядає його як один із таких елементів.

В сучасній практиці досліджень зустрічаються терміни «культури пам'яті / меморіальні культури», які є свого роду критичною реакцією на універсальність і широту терміну «культурна пам'ять». На відміну від терміну культурна пам'ять, дані терміни націлені на множинність форм і способів запам'ятовування і спогади в соціокультурному контексті, і тому воно також виявилось надзвичайно затребуваним у історичних, політичних та соціологічних дослідженнях. Культурна пам'ять за теорією А. Ассман має два модули: канон і архів. Каноном позначається функціональна частина культурної пам'яті, а архівом, навпаки, накопичувальна.

Для розрізнення відповідних понять А. Ассман використовує концепт художнього музею: «Музей виконує дві чітко розрізнявальні функції: по-перше, це функція ціннісного канону з його орієнтацією на відбиття та формування смаків, а по-друге, це функція історичного архіву. Збереження, консервація речей є лише однією стороною культурної пам'яті, її інша сторона полягає у суворому відборі, активній оцінці й індивідуальному освоєнні» [Ассман, 2014, с. 34]. Активна пам'ять канону, згідно з теорією А.

Ассман, увічнює те, що суспільство навмисно обрало й підтримує як виняткове й життєво важливе. Архівна пам'ять доступна лише фахівцям. Вона готова до вилучення інформації з матеріальних джерел і до її професійної інтерпретації. Але її головна властивість – у тому, що вона не циркулює як буденне знання.

Однак культурна пам'ять як елемент колективної пам'яті володіє не тільки суб'єктивним механізмом функціонування, але й унікальними семантичними критеріями. Із плином часу зміщується не тільки канон, а й саме сприйняття культурних смислів. Часом це виявляється наслідком зміни епох або поновлення комунікативної пам'яті й ілюструє зміни у механізмах відтворення культурної пам'яті, зокрема, у зв'язку з соціально-структурними трансформаціями суспільства та суспільних груп (утворення нових організацій та об'єднань, реорганізація існуючих, зміни суспільного ладу тощо)

Таким чином, культурна пам'ять у інтерпретації А. Ассман відіграє важливу роль у теорії поколінь як суб'єктивний механізм функціонування з унікальними семантичними критеріями. Під меморіальною культурою досліниця розуміє «сукупність форм і засобів культурної мнемотехніки, за допомогою якої групи або культури вибудовують власну колективну ідентичність і свою орієнтацію в часі» [Ассман, 2004, с. 301]. На її думку, це протиставляється історичній політиці як інструменталізації минулого з метою актуальних політичних процесів.

К. Г. Юнг у своїй книзі «Архетип і символ» пише про те, що архетипи, будучи частиною культури, успадковуються людиною [Юнг, 2015, с. 6]. Говорячи про успадкування архетипів, він має на увазі, що архетипи апріорні щодо будь-якого індивідуального досвіду, виникли до нього. Тому безліч архетипів представляє суму всіх можливостей людини.

Архетипічні уявлення відповідають за загальні, типові і властиві кожній людині реакції на найважливіші життєві події людиною [Юнг, 2015,

с. 26]. Архетипи проявляються у символах, ритуалах, міфопоетичних сюжетах. Тому аналіз власної символічної продукції людини та домінантів символів епохи є необхідною умовою для правильної «інтерпретації» культури. У різних культурах і на різних етапах розвитку суспільства один і той самий архетип може проявлятися на різному матеріалі, що, передусім, зумовлене соціально-структурними відмінностями між групами людей. Процес маніфестації архетипу залежить від домінуючих догматів свідомості людини (трансльованих соціальною групою її приналежності та роллю, статусом, соціальними функціями людини) і розглядається як компенсація. Конкретна форма прояву архетипу залежить від домінуючої установки свідомості людини [Юнг, 2015, с. 11].

Основна відмінність теорії Я. Ассмана від ідей К. Г. Юнга полягає в тому, що перший досліджує тільки традиційні, статичні, закріплені в давніх культурах священні смисли і символи, тоді як Юнг говорить про їх неминучі трансформації в часі і просторі. Я. Ассман відходить від психоаналітичного і соціологічного методів дослідження культурної пам'яті і більше звертається до семіотичного підходу.

Теорія культурної пам'яті Я. Ассмана і А. Ассман піддалася критиці зі сторони створеної при університеті Гісен в 1996 р. спеціальної дослідницької групи «Культури спогадів», що проіснувала до 2008 р. Визнавши внесок Ассманів у дослідження різних форм колективної пам'яті, дослідницька група констатувала, що їхня теорія пам'яті є нерухомою і застиглою, одним словом – статичною, і що вона в недостатній мірі враховує «плюралізм і динаміку розвитку суспільних процесів спогади і вплив на них таких суперечливих факторів, як фактор влади або ж фактор компромісу» [Буллер, Линченко, 2019, с. 12]. Ці недоліки дослідницька група університету Гісен прагнула усунути, сконцентрувавши свої зусилля на вивченні динаміки і мінливості колективних процесів спогадування.

Також серед зарубіжних дослідників все частіше звучать критичні зауваження щодо слабкої структурованості простору досліджень культурної пам'яті. На думку Р. Брубейкера, одним із серйозних недоліків сучасної літератури про культурну пам'ять є відсутність повноцінних компаративних досліджень, які були би далекі як від гранично загальних висловлювань, які позбавляють пам'ять специфічних характеристик, так і від зосередженості на окремих формах колективних спогадів, зокрема, особливій увазі дослідників до історичної пам'яті [Брубейкер, 2012, с. 291-292].

К. Кьольбль і Ю. Штрауб, відзначаючи довгий шлях розвитку уявлень про пам'ять в науці і філософії, прямо вказують на практичну і теоретичну неможливість інтегрувати всі наявні сьогодні підходи в галузі досліджень пам'яті у певній «супертеорії», що охоплює дослідження пам'яті в різних науках. Незважаючи на те, що потреба в такій теорії абсолютно очевидна, вона не може бути сформульована через погану сполучуваність досліджень пам'яті, а також неможливість їх компаративного аналізу. Німецькі дослідники вказують на необхідність діалогу як форми співвіднесення методологій дослідних програм «memory studies» [Буллер, Линченко, 2019, с. 14].

Підтримуючи загальні тенденції процесуального розуміння культурної пам'яті, А. Ерл і А. Рігні висловили думку, що «динаміка культурної пам'яті тільки тоді може бути повністю зрозумілою, якщо ми будемо брати до уваги не просто значення соціальних чинників, але також «медіальні» рамки спогадів і специфічні медіальні процеси, через які спогади входять у публічну сферу і стають колективними» [Erl, Rigny, 2009, p. 2]. Однак, «медіа» для них – це не набір дискретних і статичних технологій передачі інформації, а «комплекс і динамічна система» [Буллер, Линченко, 2019, с. 7]. Динаміка спогадів, їх реінтерпретація в сучасному медіапросторі виявляється ключовою для сучасних досліджень культурної

пам'яті. Зарубіжні автори говорять про медіацію і про ремедіацію, відзначаючи, що «як немає культурної пам'яті до медіації, так і немає медіації без ремедіації: всі репрезентації минулого використовують доступні медіа-технології, існуючі медіапродукти, патерни репрезентації та естетику медіа» [Erl1, Rigny, 2009, p. 2]. Підсумовуючи різні тлумачення, вони визначають «ремедіації» як процес стирання попередніх медіа в акті їх множення і, таким чином, нагадування спостерігачеві про наявність самого «досвіду медіа» [Буллер, Линченко, 2019, с. 7]. Ерл, прагнучи показати надзвичайну складність і високу динамічність процесу колективного згадування, описує його на трьох взаємопов'язаних рівнях:

1) на рівні «об'єктивних», або «даних» суспільству умовах процесу згадування, що включає в себе соціально-громадські структури суспільства, тобто форми його соціальної організації, а також форми зберігання і передачі знань (сюди ж відносяться уявлення суспільства про час і особливі або специфічні ситуації, що виникають у суспільстві);

2) на рівні «суб'єктивних» або особливих і спеціальних культур спогади, до якого відносяться відносини влади, політичні інтереси процесу згадування, а також різні, орієнтовані на інтереси людей, «техніки згадування»;

3) нарешті, на рівні безпосередніх спогадів, які організовуються за спеціальним сценарієм і проявляють себе, як правило, в конкретній «практиці згадування» [Erl1, Rigny, 2009, p. 34].

Говорячи про зарубіжні дослідження культурної пам'яті, не можна не згадати і німецького мистецтвознавця А. Варбурга. У своїй книзі «Велике переселення образів» для пояснення культурної пам'яті він привертає мистецтвознавчий та семіотичний підходи. А. Варбург розглядає твори мистецтва як свого роду сховища пам'яті. З точки зору вченого артефакти є «образотворчими символами» культури. Вони були створені в певну епоху в певному суспільстві конкретним творцем і тому маніфестують соціальну

й індивідуальну культурну ідентичність. Сенс культури розкривається через деталі, які є, як вважає Варбург, її головним засобом вираження, і завдяки деталям можна скласти уявлення про предмет у цілому [Варбург, 2008, с. 24].

П. Коннертон розглядає культурну пам'ять як спільну пам'ять багатьох людей, що виникає на стику власне-особистісної, когнітивної пам'яті та пам'яті-звички. Ця пам'ять нерідко слугує елементом політичної ідеології, що контрольована владою, а втілюється вона у церемоніях / ритуалах вшанування, тілесних практиках. При цьому Коннертон спеціально наголошує на взаємозумовленості сприймання нинішнього й минулого, зафіксованого в індивідуальній та спільній пам'яті: «Теперішнє намагається в певний спосіб впливати на наші спогади про минуле..., минуле намагається впливати чи спотворювати наше сприйняття теперішнього» [Коннертон, 2004, с. 16]. Водночас соціальна / колективна пам'ять у такому трактуванні постає спільною матрицею минулого у свідомості одного чи кількох поколінь [Коннертон, 2004, с. 17].

Отже, особливість сучасного підходу до дослідження культурної пам'яті полягає в інтегруванні наявних теорій та концепцій, критиці та аргументації певних положень класичних теорій. Бачення культурної пам'яті деталізується в контексті сучасних досліджень, зокрема, стосовно соціально-структурних відмінностей у відтворенні та ставленні до культурної пам'яті, що на сучасному етапі пов'язуються зі зміною епох та поколінь і відповідні трансформації в соціальних групах (А. Ассман), залежністю культурної пам'яті із соціально-громадськими структурами процесами в процесах згадування (Еррл та Рігні), різністю матриці минулого різних поколінь (Коннертон).

1. 3. Культурна пам'ять та теорія поколінь Н. Хоува і В. Штрауса

Пам'ять та ідентичність знаходяться на перетині індивідуального і колективного (групового), з одного боку, і свідомого та несвідомого – з другого. У світі співіснують різні уявлення про ідентичність, духовність і культуру, їх взаємодії. Розбіжності в уявленнях про культуру зазвичай вважаються непрямими проявами ментальності, що характеризує різні народи світу. Ментальність, у свою чергу, спирається на механізми пам'яті, а тому культурна пам'ять як «спільна матриця минулого» є особливістю кожної соціальної структури й динаміки, відтворення цих структур, зокрема, поколінь.

У 1991 р. відомий економіст і фахівець в області демографії Н. Хоув та В. Штраус створили так звану «Теорію поколінь». Автори теорії проаналізували всю історію США, приділивши особливу увагу рокам ХХ ст., і виявили, що існують певні періоди, коли більшість людей мають подібні цінності. Такі періоди були названі «соціальними поколіннями» [Ожиганова, 2015, с. 94].

Зміна поколінь — універсальний процес, заснований на біологічному ритмі людського життя. Перехід від покоління до покоління відбувається послідовно. У культурному розвитку з'являються нові учасники, а старі поступово зникають. Ці нові учасники можуть брати участь тільки у хронологічно обмеженому відрізку, тому необхідно постійно передавати накопичену культурну спадщину [Матвійчук, 2018, с. 36].

Хоув і Штраус вважають, що соціальне покоління – це певна сукупність людей, що народжені в один двадцятирічний період і володіють трьома загальними критеріями: вікове положення в історії, що має на увазі під собою переживання одних і тих самих історичних подій в приблизно однаковому віці, загальні, єдині переконання та моделі поведінки і відчуття причетності до даного покоління [Ожиганова, 2015, с. 94]. На думку Хоува

і Штрауса, історія розвивається циклами, тривалість яких приблизно дорівнює тривалості людського життя, тобто 80-90 років. Автори теорії визначають покоління як сукупність усіх людей, народжених у проміжок часу, що становить приблизно 20 років, або одну фазу життя: дитинство → молодість → середній вік → старість. Представники кожного конкретного покоління схожі за такими ознаками:

- 1) розділяють одну історичну епоху;
- 2) мають певні загальні переконання і моделі поведінки;
- 3) почуваються належними до цього покоління.

Покоління об'єднується навколо спільних цінностей однієї вікової групи, що відрізняються від цінностей та орієнтирів другої. Різниця цих цінностей може породжувати труднощі соціальної взаємодії між представниками різних поколінь у соціумі. І кожне покоління переживає чотири перетворення: підйом → пробудження → спад → криза [Матвійчук, 2018, с. 37]. У теорії Хоува і Штрауса ця ідея двох протилежних періодів – кризи і підйому – займає важливе місце. Періоди кризи стимулюють суспільство до об'єднання перед обличчям спільної небезпеки, формують етику самопожертви і прагнення до порядку. Під час підйомів переважають цінності індивідуалізму, а державні інститути, як і весь інституціональний порядок в цілому, піддається критиці з точки зору нових соціальних і духовних ідеалів.

Автори теорії поколінь виокремили чотири архетипи й визначили їх як «ідеалістів», «тих, хто реагує», «цивільних» і «тих, хто пристосовується». У своїй книзі «Четвертий поворот» («The Fourth Turning», 1997) вони змінили термінологію і назвали покоління «пророками», «кочівниками», «героями» і «художниками» [Ожиганова, 2015, с. 94]. Покоління, що належать до одного архетипу, мають не тільки ідентичний віковий показник, на час якого припадають події, що їх формують, а й низку базових установок відносно до культури, сім'ї, ризику тощо. Крім цього, такі

покоління мають спільні цінності і схожу громадянську позицію. Причина, за якою цикли архетипів повторюються – це бажання молодих поколінь виправити або компенсувати ті риси старшого покоління, які йому здаються неприйнятними. Таким чином, складається ситуація, в якій люди, що відносяться до одного архетипу, формують покоління протилежного архетипу.

Опоненти теорії поколінь називають її успішним продуктом маркетингологів, який не має нічого спільного з реальністю. Основні заперечення полягають у тому, що межі поколінь визначаються довільно, і покоління майже нічим не відрізняються від звичних вікових груп. А прихильники цієї теорії стверджують, що різні покоління — це різні цінності, різне сприйняття інформації. Так, наприклад, О. Матвійчук [Матвійчук, 2018, с. 37] зазначає такі типи поколінь:

- 1) G1 — Generation Item — Переможці — народжені у 1900-1923 рр.;
- 2) P — Pensioners — Мовчазне покоління — народжені в 1923-1943 рр.;
- 3) BB — Baby Boomers — Бебі-бумери — народжені у 1943-1963 рр.;
- 4) X — Невідоме покоління — народжені у 1964-1984 рр.;
- 5) Y — Міленіали, Next — народжені у 1985-1999 рр.;
- 6) Z — Центеніали — народжені у 2000 році і молодші.

Останні дослідження виокремлюють також покоління Alpha. Означене покоління в зарубіжних дослідженнях хронологічно відповідає межах 2010-2015 рр., тоді як в українських дослідженнях покоління Alpha ще не отримало достатнього опрацювання.

Цінності покоління Y (роки народження – 1985-1999) продовжують формуватися і зараз. Події, що сформували цінності: розпад СРСР, теракти і військові конфлікти, атипова пневмонія, розвиток цифрових технологій. Мобільні телефони та інтернет – їхня звична дійсність. У систему цінностей цієї групи включені громадянський обов'язок і мораль, відповідальність, але

при цьому психологи відзначають їх наївність і вміння підкорятися. На перший план для покоління Y виходить негайна винагорода. Вони більше за інших відстоюють свою точку зору та повагу до себе [Єрмоленко, 2014, с. 84]. Y вирости в епоху віртуального світу, комп'ютерів, цифрових технологій – їхня технограмотність зовсім іншого характеру, ніж у попередніх поколінь. Загалом, вони орієнтовані на швидкий результат і не готові довго чекати винагороди, легко адаптуються. При цьому для них менш важливі всесвітньо відомі компанії, бренди; їх цікавлять місця, речі, які більшою мірою відображають їх цінності, індивідуальність, особливості [Єрмоленко, 2014, с. 84]. Для Y індивідуальність – це норма, особливо в умовах найширшого вибору. Її не треба доводити, за неї не треба ризикувати. Y талановиті, але крім таланту для них важливі питання відповідальності за компанію, за регіон, за країну – морально-етичні цінності.

Покоління Z (роки народження – 2000-2020) традиційно розглядають як дітей батьків із першого покоління X, «просунутого» в інформаційному плані. Z народжуються з інтернетом в руках. Те, що попередні покоління називали «новими технологіями» або «технологіями майбутнього», для покоління Z вже справжня дійсність. Саме це, перш за все, відрізняє їх від покоління Y, так як дитинство останніх пройшло ще до технологічного буму. Серед цінностей для них на першому плані сім'я і дружба, важливими є любов, кар'єра і гроші [Єрмоленко, 2014, с. 84-85]. Z – перше покоління, яке повністю народилося в часи глобалізації та постмодернізму. Незважаючи на це, значна частина виступає проти буму технологій і хоче прожити справжнє життя.

У контексті теорії поколінь Хоува та Штрауса важливу роль відіграє культурна пам'ять саме в інтерпретації А. Ассман. Динаміка пам'яті суспільства визначається зміною поколінь: «Кожна така зміна, яка відбувається приблизно з тридцятирічним періодом, помітно зрушує в

суспільстві профіль його спогадів. Позиції, які раніше панували або вважалися репрезентативними, поступово переміщуються від центру до периферії» [Ассман, 2014, с. 15]. Культурна пам'ять обов'язково пов'язана з соціальними групами, для яких вона слугує умовою самоідентифікації, зміцнює в них відчуття єдності й власної своєрідності [Шаповал, 2013, с. 91].

Теорія культурної пам'яті і теорія поколінь перегукуються у певних аспектах – зокрема, у визначенні ціннісної та світоглядної спільності соціальних груп (поколінь). Проте, у теорії Я. Ассмана та А. Ассман об'єднуючим соціальну групу елементом є культурна пам'ять, а в теорії Хоува та Штрауса – комплекс світоглядно-ціннісних установок, пов'язаний передусім із певними умовами життя поколінь, історичними, економічними чи культурними.

Отже, покоління в аспекті способу організації та відтворення культурної пам'яті є перспективним об'єктом дослідження. На прикладі різниці означених параметрів можливо проілюструвати соціально-структурні відмінності в ставленні до культурної пам'яті, адже є соціальною групою, адже представники одного покоління часто об'єднані спільними умовами життя, особливо це стосується молоді – покоління Alpha та Z нині є школярами: однокласники, учні однієї школи є окремою соціальною групою, так само як і представники покоління Y, будучи студентами однієї групи /одного університету. Студенти та учні старшої школи мають власні світоглядно-ціннісні орієнтири та установки, власну культуру (студентське та шкільне середовище має свої особливості в організації процесів комунікації, самовираженні й т.д.), що порівняно легко визначити шляхом соціологічного дослідження й відповідно визначити ставлення до культурної пам'яті обох поколінь.

Висновки до розділу 1

Культурна пам'ять – досить складне явище. Точного визначення поняття культурної пам'яті на сьогоднішній день не існує. У різний час за допомогою різних наукових підходів вчені намагалися зрозуміти, що є фізична, а що є ментальна, що є колективна, а що є індивідуальна культурна пам'ять. Неоднозначність розуміння цього феномену також пов'язана з тим, що культурна пам'ять як об'єкт вивчення перебуває в полі зору різних наук: антропології, соціології, історії тощо.

Пам'ять є універсальним способом збереження інформації минулих поколінь для поколінь майбутнього. Кожна культура визначає свою парадигму того, що слід пам'ятати. Культурна пам'ять як форма колективної пам'яті передбачає наявність структур зберігання і відтворення знань, залежність від запитів соціальних груп. Вона яка постійно змінюється, а отже, передбачає постійне перепрочитання і інтерпретацію.

Ознайомлення з теорією культурної пам'яті Я. Ассмана та А. Ассман та теорією поколінь Н. Хоува та В. Штрауса дають підстави до висунення гіпотези про особливу роль культурної пам'яті або ставлення до неї як чинника диференціації поколінь. З огляду на отриману у перебігу теоретичної розвідки інформацію дослідження ставлення до культурної пам'яті представників поколінь Y та Z є перспективним.

Важливим аспектом дослідження є визначення соціально-структурних відмінностей ставлення до культурної пам'яті. В контексті дослідженого теоретичного матеріалу соціально-структурні відмінності у ставленні до культурної пам'яті є наслідком різниці культурного базису формування світогляду, ритуально-звичаєвого укладу та історіографічного опрацювання фактів та подій в межах різних соціальних груп. Особливу роль має зміна епох та поколінь та різність матриці минулого в них.

РОЗДІЛ 2

ПРОБЛЕМИ СТАВЛЕННЯ МОЛОДІ ДО КУЛЬТУРНОЇ ПАМ'ЯТІ

2.1. Проблема кризи культурної ідентичності в умовах глобалізації

Культурна пам'ять є важливим елементом функціонування суспільства як механізм відтворення та актуалізації суспільного знання. У цьому контексті суб'єктами отримання цього знання є молодь, адже саме навчання й виховання молоді є функціональним призначенням культурної пам'яті як соціального механізму. За допомогою культурної пам'яті нові покоління отримують «у спадок» багаж випробуваного століттями знання про світ, суспільство, людину тощо. Проте процеси відтворення культурної пам'яті пов'язані і з певними проблемами – зокрема, важливою є проблема ідентичності.

Проблема ідентичності – одна з тих, що найбільш активно розробляються останнім часом у соціальних науках [Микляева, 2008]. Інтерес до ідентичності посилюється у зв'язку із соціальними трансформаціями, що спричинені процесами модернізації, глобалізації, інтеграції, дезінтеграції та іншими соціально важливими процесами. Означені процеси можуть вносити зміни не тільки в механізми функціонування комунікативної пам'яті, що визначає соціальні моделі поведінки та соціальні ролі «тут і зараз», а й у механізми відтворення культурної пам'яті, що працює «на перспективу», адже нові соціальні умови потребують перегляду певних соціально-поведінкових домінант і цінностей та їх трансформацій з огляду на нові обставини.

Розглядаючи проблему ідентичності через призму теорії культурної пам'яті та теорії поколінь, особливу увагу слід звернути саме на її культурний аспект, проте, культура певної соціальної групи значним чином детермінується її національними особливостями, тому культурний аспект

ідентичності нерозривно пов'язаний із національними особливостями носія культури як елементами його автентичності. Таким чином, формування культурної ідентичності молоді полягає в необхідності досягнення й засвоєння культурних цінностей народу, його історичної пам'яті, збереження автентичності та традицій [Журба, 2017, с. 6], які, будучи формою втілення культурної пам'яті, проходять через відповідні зовнішнім чинникам трансформації.

Ці трансформації знання відтворюваного механізмами культурної пам'яті можуть бути проілюстровані на прикладі поколінь. Сьогоднішня молодь, будучи представниками поколінь Міленіалів Y та Центентіалів Z виховувалися в родинях Невідомого покоління X та Міленіалів Y. Різниця життєво-ціннісних орієнтирів та преференцій між означеними поколіннями є складником процесу формування ідентичності, адже трансльоване попереднім поколінням знання через невідповідність новим життєвим обставинам і потребам (у контексті, зокрема, глобалізаційних процесів) у процесі підліткової ідентифікації та наступних кризових етапів розвитку особистості переосмислюється та «інвентаризується»: відкидається зайве, привноситься нове й трансформується наявне.

Таким чином, проблема ідентичності вперше гостро постає в підлітковому-юнацькому віці, коли з'являється новий психосоціальний параметр, який у науковому вимірі отримав назву «его-ідентичність» [Журба, 2017, с. 6]. Сутність цього параметру полягає у тому, що у цьому періоді в молодих людей виникає кардинально нова для них соціо-особистісна проблема, що передбачає формування особистісної ідентичності як інтегруючого середовища суб'єктивного, об'єктивного та інтерсуб'єктивного в людській особистості [Богачов, 2013, с. 25]. Це проявляється в намаганні зібрати до купи знання про самих себе, які на даний час вони мають (які вони сини чи дочки, учні, спортсмени, хористи, учасники громадських об'єднань тощо), й інтегрувати ці багаточисельні

образи себе в особисту ідентичність, яка представляє усвідомлення як минулого, так і майбутнього, яке логічно впливає з нього. Ідентичність з'являється у процесі ідентифікації, що трансформується із розвитком особистості.

Осмислення свого еґо у ході ідентифікації пов'язане з кризовим станом особистості. Різними аспектами дослідження даного явища свого часу займалися В. Воропаєва [Воропаєва, 2012, с. 84-95], М. Степико [Степико, 2011, с. 293-328], Є. Бистрицький [Бистрицький, 2010] тощо. Статус ідентичності описують на підставі двох параметрів: чи пережита криза та чи прийняте рішення [Турецька, 2010, с. 261]. Процес становлення ідентичності досліджується з огляду етапу переживання кризи.

Криза особистісної ідентичності серед молоді перш за все характеризується нездатністю вибрати кар'єру чи продовжити освіту. Багато підлітків, які страждають від специфічного для цього віку конфлікту, переживають принизливе почуття власної непотрібності й душевного розладу. «Еґо-ідентичність» як новий для особистості психосоціальний параметр у цьому віці передбачає появу внутрішнього конфлікту [Журба, 2017, с. 6]. У результаті чого підлітки відчувають свою непристосованість, деперсоналізацію, відчуженість.

На культурному рівні криза ідентичності серед молоді проявляється через небажання наслідування та відтворення національної культури й звернення до західного стилю життя й відповідних йому цінностей. Сучасні глобалізаційні процеси та особлива роль ЗМІ в сучасному світі створили для цього ідеальні умови. ЗМІ нині виконує роль головного транслятора ідей, образів, понять, символів замість традицій, тобто сучасні механізми відтворення культурної пам'яті послуговуються не традиціями та звичаями, а ЗМІ: телебачення, радіо, відео змінюють установки, цінності, ідеали. Продукція ЗМІ передбачає транслявання американізуючих культурних сурогатів, що несуть у собі аномію (злам традиційних норм моралі,

поведінки, етики, естетики тощо), наслідком чого стає агресія, яка особливо згубно впливає на підлітків та молодь. Про це свідчать соціологічні дослідження, проведені Інститутом соціології НАН України у 2012 році. [Рудницька, 2012, с. 290-292, 300-303]. Дослідження ілюструють процеси вестернізації культурних потреб та інтересів, що полягає у формальному відтворенні «американського стилю життя»: молодь наслідує зовнішні ознаки американської культури, нехтуючи ціннісною складовою, у результаті чого дозвілля починає сприйматися як сфера діяльності, а економічне збагачення передбачає прагнення до збагачення будь-яким способом. Освіта та духовне стає другорядним.

Найпоширенішим проявом культурної глобалізації нині є американізація, іншими словами – вестернізація, «МакСвіт» [Стегній, 2010, с. 64] Цим терміном позначається стандартизація смаків, зростання впливу віртуального простору комунікацій над міжособистісним, крайнім проявом якого є синдром комп'ютерної залежності. Найпоширенішою масова культура є серед молодого покоління, що входить в резонанс із світоглядом старшого покоління.

Панування масової культури серед молоді спричинене нездатністю молоді до «культурного релятивізму», за якого культурні відмінності безоціночно констатуються культурним релятивізмом [Колосок, 2008, с. 37]. Криза еґо-ідентичності, характерна для молоді, змушує підставляти сумнівам і «рідне», і «чуже», проте, українські традиції і культура знаходяться в стадії становлення, а тому не мають потрібного для конкурування обґрунтування суспільством.

Особистісна та колективна ідентичності тісно взаємозв'язані. Криза особистісної ідентичності відповідно зумовлює кризу колективної ідентичності української молоді. Та, подібно до ролі кризового стану у формуванні ідентичності, подолання кризи колективної ідентичності є важливим аспектом націєтворення. Успішно подолана криза ідентичності є

найважливішим моментом розвиненої ідентичності. Якби не було криз колективної ідентичності, не було б і суспільного поступу нації та її інститутів [Степико, 2011, с. 293-295]. І саме цю роль суспільство покладає на молодь.

Українські дослідники виокремлюють ряд причин виникнення колективної та особистісної криз ідентичності. Зокрема, згідно із В. Воропаєвою [Воропаєва, 2012, с. 36-37], причинами кризи колективної ідентичності є:

- 1) «відкидання символів (символи – лаконічний та універсальний спосіб відтворення культурної пам'яті);
- 2) розпад колективної пам'яті, представлені традиціями;
- 3) втрата віри у загальне майбутнє;
- 4) дисгармонія між описовим і нормативним образами себе;
- 5) невідповідність між уявленням культури про саму себе та її образами в інших культурах;
- 6) почуття неповноцінності відносно більш досконалої культури».

Традиції є носієм культурної пам'яті, нормативний образ значною мірою диктується суспільною думкою, сформованою поколіннями та структуралізованою формами відтворення культурної пам'яті, тоді як нормативний змінюється відповідно до різних факторів впливу, зокрема, у контексті глобалізаційних процесів. Таким чином, загальний огляд проблеми культурної ідентичності стверджує визначальність культурної пам'яті в означених процесах.

Дисгармонія між описовим і нормативним образами себе є фактором кризи ідентичності й на особистісному рівні в контексті тісного взаємозв'язку «Я» людини та її роллю у соціальних відносинах, зокрема у міжпоколінній взаємодії. Степико зазначає: «Важливою причиною кризи індивідуальної ідентичності є дисгармонія між «Я» і «Ми». Причинами кризи індивідуальної ідентичності є також неправильні описовий і

нормативний образи власної самості» [Степико, 2011, с. 294]. Поняття «самість» вміщує внутрішній образ людини, який сформований умовами навколишньої дійсності, баченням людини з огляду на культуру, яка її оточує, що не завжди відповідає дійсності. Означена невідповідність і зумовлює кризу особистісної ідентичності.

Науковці визначають два способи подолання кризи ідентичності – це або засвоєння нових характеристик ідентичності, що виступають «як самоорієнтація людини у системі відносин спільноти» [Степико, 2011, с. 295], або відкидання означених характеристик і маргіналізація особистості, що, у сутності, є успішним та провальним варіантами подолання кризи ідентичності: «Перебуваючи у стані постійного соціального дрейфу, переходячи з однієї соціальної ніші в іншу й ніде не закріплюючись, така особистість майже втрачає будь-яку соціальну й етнічну визначеність, втрачає свою мову, культуру в широкому розумінні цього слова, але нову ідентичність не засвоює» [Степико, 2011, с. 297].

Нездатність людини до подолання кризи ідентичності позначається термінами «дифузна», «розмита», чи «негативна» ідентичність [Бойчук, 2009]. «Такий стан ідентичності характерний для людей, які не мають міцних цілей, цінностей та переконань і які не намагаються активно сформувати їх. Вони або ніколи не знаходились в стані кризи ідентичності, або виявилися нездатними вирішити ті проблеми, що виникли в їхньому житті» [Бойчук, 2009, с. 35]. Успішність подолання кризи ідентичності пов'язана із соціалізацією особистості: «Здійснення численних переходів з однієї ролі в іншу, набуття нових ідентичностей, заснованих на груповій приналежності, а також консолідація ідентичності складають процес соціалізації» [Бойчук, 2009, с. 24]. У цьому відношенні молодь є найбільш мобільним прошарком суспільства, адже проходить низку соціальних інститутів у процесі соціалізації – сім'я, садок, школа, університет, робота.

Культурна ідентичність формується в процесі взаємодії особистості з її соціальною роллю та образом «рідної» їй культури, причому означений процес має бути продуктивним, адже «більшість, яка мовчить» не формує ідеї ідентичності [Бойчук, 2009, с. 137]. Соціальна роль особистості формується у міжпоколінній взаємодії (першою соціальною роллю є роль дочки чи сина представників іншого покоління), тоді як культурний компонент ідентичності формується механізмами відтворення й трансляції культурної пам'яті. Отже, теорія культурної пам'яті та теорія поколінь є вагомими в дослідженні культурної ідентичності української молоді та здатні адекватно інтерпретувати наявні соціальні процеси.

Таким чином, на колективному рівні усвідомлення та переживання кризи культурної ідентичності є необхідною умовою духовного розвитку нації. Криза культурної ідентичності проявляється в кризові етапи розвитку особистості та пов'язана з її дорослішанням, а тому вагомим завданням соціальних інститутів є допомога в їх успішному проходженні.

Вирішальним є ставлення молоді до власної культурної пам'яті: співіснування та взаємодія різних культур у сучасному глобалізованому світі призводить до їх постійного переоцінювання в кризові етапи формування особистості й українська культура як відносно молода може знецінюватися в очах молоді в порівнянні з іншими культурами, що пережили етап становлення й продовжують розвиватися.

Молодь є рушієм суспільного прогресу лише у випадку успішного подолання кризи ідентичності, зокрема, культурної. У іншому випадку маргіналізація та постійна зміна соціальних інститутів призводить до нівелювання соціального потенціалу молоді.

2. 2. Проблема культурно-історичної некомпетентності серед молоді

Культурна пам'ять – пам'ять про далеке минуле, міфологічні витоки й засади певної соціальної групи, об'єднана спільною культурою. У цьому контексті відтворення культурної пам'яті передбачає певний рівень культурно-історичної компетентності суб'єкта отримання знання (переважно, молоді), який засвідчує ефективність механізмів відтворення культурної пам'яті.

Культурно-історичне виховання молоді організовується через різні соціальні інститути та в різних формах, до яких належать як традиційні форми втілення культурної пам'яті (розповіді, звичаї, традиції), так і новітні (ЗМІ), сформовані сучасними умовами життя. У Звіті за результатами соціологічного дослідження серед учнівської молоді в Луганській області зазначено, що переважна більшість учнівської молоді Луганщини (77,2% опитаних) в тій чи іншій мірі цікавиться історією України поза межами шкільної програми: «дуже цікавиться» 28,9% учнів та «скоріше цікавиться, ніж ні» 48,3% учнів. [Звіт, 2017, с. 16]. Не зважаючи на позитивне твердження про «більшість учнівської молоді», що цікавиться історичним минулим України, варто звернути увагу на значний відсоток незацікавленої «меншості»: не цікавиться історичним минулим своєї країни кожен п'ятий (20,4 %): «скоріше цікавлюся, ніж не цікавлюся» – 17,1 % учнів, «зовсім не цікавлюся» – 3,3 %. Тобто майже 30% молоді ставляться байдуже до історичного минулого України.

Основну інформацію про історію України учні отримують на уроках історії в своїх навчальних закладах (94,2%). З інтернет-джерел черпають знання про історію України більше половини учнівської молоді (57,2% опитаних). Молоді люди також отримують історичну інформацію з розповідей батьків, родичів, знайомих (49% учнів) та з традицій, культури країни (42,6%) [Звіт, 2017, с. 16-17]. Визначальну роль у цьому відношенні

має школа. Для порівняння варто ознайомитись із результатами досліджень інших категорій молоді.

Є. Г. Крекотень провів опитування щодо визначення студентського ставлення до вивчення історії, а саме в рамках курсу Історії Української Культури. За результатами опитування «Чи потрібно вивчати Історію Української Культури і, зокрема, студентами технічного ВНЗ» виявилось, що близько 70% опитуваних студентів не розуміють значення даного предмету [Крекотень, 2016, с. 2]. Проблема культурно-історичної некомпетентності серед молоді може бути проілюстрована і на прикладі дослідження Н. Левковської: вона проаналізувала динаміку ціннісних преференцій молоді, виявила певну ієрархію пріоритетів і сучасні цінності молодого покоління – і, зокрема, було встановлено, що нині молодь відсторонюється від національної культури, не знає та не виявляє бажання знати історію, мистецтво, літературу України [Левковська, 2006, с. 89].

Наведені дослідження свідчать, що з віком молодь поступово відсторонюється від власного історичного минулого, не цікавиться ним, що засвідчує кризовий стан культурно-історичної компетентності молоді. Така ситуація має як культурно-історичні, так і сучасні причини.

Є. Г. Крекотень стверджує, що відтоді, як Україна опинилася під владою Польщі, Литви, Угорщини, Росії, її історія почала замовчуватися, а очевидні факти ідеологічно перекручувалися. Такі процеси тривали багато століть [Крекотень, 2016, с. 2]. Із здобуттям Україною незалежності історичне минуле Україні стало державною цінністю й виникли відповідні питання, адже історичне минуле як культурна пам'ять народу є умовою націєтворення. Багато культурних діячів України піднімали питання про необхідність вивчення вітчизняної історії та застерігали від втрати пам'яті про історичне минуле.

Найбільшою загрозою для знищення історичної пам'яті в глобалізаційний період є штучна ерозія народної й державної пам'яті про

минуле, фальсифікація історико-документального матеріалу, демонізація історичних постатей та подій [Веденєєв, 2015, с. 6]. Якщо держава залишиться байдужою до свого історичного минулого, то можливе «заміщення вітчизняного історичного простору чужими, привнесеними ззовні версіями минулого» [Грицак, 2008, с. 76]. Таким чином, суттєвим недоліком основних форм та засобів транслявання культурної пам'яті сьогодення є можливість впливу на них ззовні, їх фальсифікації, що позбавляє соціальну групу (у даному випадку – народ) власної культурної пам'яті й перешкоджає консолідації народу.

Якщо народ не знає своєї історії і не несе за це відповідальності, то будь-хто може скористатися такою слабкістю і висвітлити історичні факти по-своєму, задля своїх інтересів, що досить часто сьогодні й відбувається [Крекотень, 2016, с. 2]. Знання власної історії та культури є обов'язковою вимогою до громадян незалежної держави. Історична пам'ять є умовою формування в українського народу «уявлення про історію та своє місце в ній» [Зашкільняк, 2009, с. 156]. Таким чином, культурно-історична компетентність здійснює безпосередній вплив на історичний процес та уособлюється в певних ментальних особливостях, що дозволяють громадянину країни бути свідомим українцем.

Сучасна система освіти проголошує метою вивчення історії в школі формування в учнів здатності до критичного осмислення своєї історичної спадщини, соціального й морального досвіду минулих поколінь. Для цього необхідно надати знання, сформувати необхідні ціннісні орієнтири та отримати певний досвід реалізації цих знань [Журба 2017, с. 7]. По суті навчальний заклад виступає носієм та транслятором культурної пам'яті, передаючи молоді знання про давнє минуле.

Основоположною для культивування означеної здатності до критичного переосмислення історичного досвіду є саме ціннісна складова, адже вона є необхідною передумовою наукового та пізнавального інтересу

для отримання подальшого досвіду та ефективного засвоєння знань. Ціннісними орієнтаціями є «соціальні, економічні, політичні, моральні, релігійні, естетичні, гносеологічні, онтологічні та/або ідеологічні засади оціночних суджень суб'єкта про оточуючу дійсність, ті чи інші її сторони, сфери, об'єкти, які утворюють змістову сторону спрямованості особистості» [Волович, 1990, с. 368]. Духовні цінності проголошено вищими, смисложиттєвими, «самоцінностями», оскільки щодо особистості вони є самодостатнім феноменом і таким, що вимагає морального ставлення особистості до самої себе [Оксенюк, 2010, с. 71].

Широка інтеграція культури (а це невід'ємна риса нашого часу) поширює культову продукцію різних країн, але ці процеси не є паралельними формуванню культового надбання, а є основними, часто заміщуючи вітчизняний культурно-історичний фонд. Про це свідчить і пріоритетність вибору молоддю літератури для читання як одного з найважливіших джерел культурної інформації. Українську сучасну та класичну літературу обрали лише 7,1 % опитаних, що говорило про популярність серед української молоді «неукраїнських» тенденцій способу життя [Левковська, 2006, с. 89]. Проте читання в цілому не є нині популярним способом проведення дозвілля.

Загальнонаціональне опитування «Українське покоління Z: цінності та орієнтири» (2017) виявило, що лише п'ята частина української молоді досить часто читає книжки (17% – часто, 6% – дуже часто), 27% – рідко, 31% – інколи. Майже кожен 5-ий молодий українець ніколи не читає книжок (18%). Ще менше молоді українці читають газети та журнали: лише 2% – дуже часто і 12% – часто [Українське покоління Z, 2017, с. 116]. Набагато охочіше українська молодь проводить час із близькими людьми, а також слухає музику. Так, 71% молодих українців на дозвіллі проводить час із родиною, 61% — із друзями, а 77% слухають музику, що пов'язано із ціннісними орієнтирами сучасної молоді.

Нинішня молодь у період трансформації системи цінностей, спричиненої суспільними змінами, основоположним «базисом» свого існування вбачає особисте життя й індивідуалістські цінності. Цінність суспільно-корисної праці та політичної активності нині посідає останнє місце в світогляді української молоді, та моральні підвалини особистого та сімейного життя, як і раніше, посідають центральне місце серед ціннісних преференцій молоді.

Усі культурні або ціннісні зміни, які пов'язані з ментальністю, відбуваються під впливом кількох факторів. По-перше, це економічний розвиток суспільства. Зокрема, у розвинених країнах Заходу, де створено суспільство споживання і навіть нагромадилася певна втома від «суспільства вражень», сформувалася своя ментальність. По-друге, особливості міжгенераційної трансмісії культури: культурні цінності передаються з покоління в покоління [Онищук, 2016, с. 105]. У нинішній період трансформації соціальних систем молодь все менше звертається до необхідності культурного розвитку та духовності, однак не відхиляє його доцільності. Це пов'язано з тим, що духовні орієнтації на рівні з політичними та економічними знаходяться в процесі складної еволюції в молодіжному світогляді [Левковська, 2006, с. 92]. Культурно-історична ідентичність молоді будується саме на основі комплексу духовних цінностей та орієнтирів, потребує бажання знати історію батьківщини, її мистецтво та літературу.

Першопричиною проблеми культурно-історичної некомпетентності молоді є її ставлення до культурної пам'яті: молодь не пов'язує знання історичного минулого своєї країни із поняттям освіченості. Сучасні соціологічні дослідження наголошують на домінантності ціннісних преференцій молоді у сфері вищої освіти: намаганні стати освіченою особистістю, отримати цікаву роботу, мати надійний прибуток, розвивати власні ідеї та думки, отримати високу соціальну позицію [Туленков,

Вербецька, 2016, с. 46] Але при цьому молодь надає перевагу курсам, освітнім ресурсам в інтернеті, де ціна та якість є більш співмірними [Українське покоління Z, 2017, с. 76], а знання більш спеціалізоване, а тому не передбачає вивчення історії України.

Таким чином, сучасна українська молодь у період трансформації ціннісних преференцій менше цікавиться розвитком власної культурно-історичної компетенції та духовним збагаченням, адже зміна ціннісних орієнтирів у новому поколінні передбачає перевагу орієнтування сучасної молоді на практичні навички й нерозуміння необхідності вивчення історії. Причиною цього, з огляду на проведені дослідження, є умови сучасного глобалізаційного світу, що перш за все цінують мобільність та швидкість навчання, розвитку, та проблеми трансляції культурної пам'яті за допомогою нових форм її організації, що не захищені від зовнішніх впливів (ЗМІ).

Духовні орієнтації у свідомості й поведінці молодіжних груп перебувають у процесі складної еволюції, яка як наслідок викликає проблему культурно-історичної некомпетентності серед молоді. Сучасна молодь не розуміє потреби знання історії, адже має викривлене сприйняття її ролі та цінності. Але XXI ст. стане часом, коли саме розумові здібності окремих людей, а не природні ресурси, капітал і технології визначатимуть вирішальну грань між успіхом і невдачею, між лідерами та веденими [Терно, 2009, с. 5]. З огляду на це, перед соціальними інститутами сучасної України стоїть важливе питання культивування інтересу до духовного зростання [Левковська, 2006, с. 92]. Здатність до критичного мислення, що є проголошеною метою вивчення історії в Україні є необхідним атрибутом освіченої людини й засобом протидії зовнішнім впливам на процеси трансляції культурної пам'яті.

2.3. Проблема втрати обрядовості як форми втілення культурної пам'яті

Культурна пам'ять у сучасному світі переживає певні трансформації, залучаються нові форми її організації та відтворення, нові засоби її транслявання, що в цілому є позитивним зрушенням попри їх недосконалість (незахищеність від зовнішніх впливів), адже дозволяє більш повно та доступно залучати молодь до знайомства зі своїм давнім минулим, звичаями та традиціями, проте, замість удосконалення нині спостерігаються процеси заміщення традиційних форм транслявання культурної пам'яті новітніми, що в результаті створює проблему втрати обрядовості серед молоді.

Всеукраїнське опитування громадської Київського міжнародного інституту соціології (КМІС) 2020 р. щодо ставлення до державних свят показало, що релігійні свята майже однаково люблять та поважають представники всіх вікових категорій, окрім свята Трійці, яке дещо більше за інших поважають люди пенсійного віку (38%) і найменше – молодь, 18-39 років (25%), Новий рік є більш популярним у категорії 18-39 років (79%), Міжнародний жіночий день найбільш популярний у категорії 40-59 років (43%), День Перемоги найбільше поважають люди пенсійного віку 60-70+ років (40%), День незалежності України найбільше поважають представники молоді (22%), найменше – люди пенсійного віку (14%), День захисника України більше популярний у категорії 40-59 років (15%). Дані дослідження свідчать про різницю сприйняття обрядовості між поколіннями: тоді як старше покоління більшою мірою поважає релігійні свята, молодь більшу увагу приділяє святам української державності [Ставлення українців до державних свят, 2020, Інтернет-джерело].

Дослідження змін релігійної самоідентичності й молитви в Україні за 2010-2016 рр. показало, що відсоток людей найстаршої вікової категорії, які

молилися бодай один раз упродовж останнього тижня, майже вдвічі переважає аналогічний відсоток серед молоді: 66% респондентів віком 70 років і старше та 34% тих респондентів, яким 18-29 років [Релігійна самоідентичність і молитва в Україні, 2016, Інтернет-джерело]. Молитва як форма втілення обрядовості українського народу значно більшою повагою користується у старшого покоління. Іншою формою втілення української обрядовості є відвідування церкви. Дослідження релігійності 2017 р. показало, що 43% молоді відвідують церкву тільки на великі свята, а щотижня – лише 8%, тобто навіть не кожен десятий [Українське покоління Z, 2017, с. 129].

Також згадане нами дослідження «Українське покоління Z» показало, що соціокультурні цінності сьогоденної молоді дегуманізуються та деморалізуються, про що свідчить її інтерес до сцен і епізодів насилля, жорстокості і сексу в кінематографі, телебаченні, театрі, музиці, літературі, мистецтві тощо, переважання в неї споживацьких орієнтацій. Тільки кожний 6-й займається спортом, кожний 10-й у вільний час відвідує студії, кружки, кожний 16-й займається самоосвітою, проте переважна більшість відпочивають у колі друзів чи біля телевізора. За такого ставлення до культурної пам'яті молоддю України відбувається зникнення різних аспектів духовного з життя української молоді, зокрема, аспектів народної культури, тобто традицій, звичаїв, обрядів, що нинішньою молоддю сприймаються як анахронізм [Драч, 2010, с. 29].

Означені процеси дають підстави стверджувати, що молодь поступово втрачає обрядовість. Це є одним із фактором змін наукової парадигми на початку 90-х років ХХ ст. відбулася зміна щодо ролі та значення етнічного компоненту в цивілізаційному поступі України. Очевидною є тенденція українських наукових розробок до звільнення теорії етносу від ідеологічних нашарувань, визнання значимості етнічного компоненту, необхідності її вивчення і збереження у модернізаційних

процесах сучасної України [Мараєва, 2015, с. 33]. Загальним положенням, що відображає сутність сучасного наукового бачення ролі обрядовості, є слова М. Михальченка про те, що «існування мікроцивілізації – української, що є частиною слов'янської та світової цивілізації, – це аксіома, яка не потребує доведень і самовиправдань» [Михальченко, 2004, с. 29].

Україна має сильне почуття національної ідентичності і пам'ятає давню незалежність, однак є «розколотою» країною з двома різними культурами [Хантингтон, 2003, с. 252-255]. І проблема сучасного періоду для України полягає у збереженні власної етнонаціональної ідентичності, що можливе шляхом збереження традиції, пізнання природи народної обрядовості, визначення її ролі і значення у викликах сьогодення.

Михальченко у монографії «Українська регіональна цивілізація: минуле, теперішнє, майбутнє» відзначає, що поняття етнічне – це «усвідомлення людиною своєї етнічної схожості, відчуття спільної історичної долі, почуттів, ідей та поведінки етносів, ідентичність їх думок та вчинків надає культурі яскраво вираженого національного характеру» [Михальченко, 2013, с. 204]. О. Нельга, розглядаючи етнічне як духовну цінність, вважає, що «культурозберігальний» імунітет людства визначається й буде визначатися його ставленням до своєї етнічної скарбниці [Нельга, 1997, с. 109]. Таким чином ставлення молоді до обрядовості як до анахронізму є небезпечним соціальним явищем з позицій незалежної держави.

Етнічна культура визначається як успадкований комплекс соціальної практики та системи вірувань, традицій і звичаїв, що певним чином визначають спосіб життя етносу [Чебан, 2003, с. 17]. Це символічний світ, створений етносом відповідно до його потреб, цінностей, ідеалів, устрою життя єдина ланка між минулим і сучасністю, гарантом національного майбуття. В умовах тотальної «відкритості» світу і глобальних викликів стрижнем існування держави може бути лише глибоке національне

самоусвідомлення і самоідентифікація політичної нації, а для цього вкрай необхідне культурне самоствердження» [Козловець, 2009, с. 414-415]. Такі ознаки, як спадковість, ціннісна складова, символічна форма та звичаєво-обрядова складова прирівнює етнічну культуру до культурної пам'яті, з огляду на що ставлення молоді до етнічної культури як до анахронізму є небезпечним соціальним явищем, що перешкоджає консолідації української нації та наслідування українською молоддю аспектів державності.

У колективній монографії за редакцією Б. В. Попова, присвяченій дослідженню основ життєдіяльності нації, домінує думка про те, що єдиний реальний шлях відродження нації, знаходження нею справжніх орієнтирів розвитку, його повернення у природне русло – це збереження культурної спадщини, культурних традицій і досвіду минулих поколінь [Попов, 1998, с. 189], що є основою української суспільної свідомості [Мараєва, 2015, с. 32]. Тому зміна ставлення молоді до етнічної культури є запорукою майбутнього України.

Нині серед студентів, творчих молодих людей спостерігається зацікавлення народними обрядами, фольклором. Вони часто вирушають у мандрівки і записують від старших людей автентичну фольклорно-етнографічну основу українських обрядів. У містах створено чимало гуртів фольклорної музики і пісні [Борисенко, 2010, с. 11]. Тому інтерес до етнічної культури українського народу не втрачений, що означає потребу ведення просвітницької діяльності молоді в питаннях народної обрядовості, що дозволить змінити ставлення до культурної пам'яті, замінити в уяві молоді анахронізм на актуальність.

Висновок до розділу 2

Ставлення сучасної молоді до культурної пам'яті проходить крізь низку несприятливих тенденцій та явищ навколишньої дійсності. Суспільство переживає період трансформації соціальних систем та ціннісних орієнтирів, що зумовлює кризу культурної ідентичності, проявляється в культурно-історичній некомпетентності молоді та ставленні до звичаєво-обрядової складової української ментальності як до анахронізму.

Причинами означених процесів є складні умови формування української державності в сучасних глобалізаційних процесах. Зокрема, в умовах глобалізації трансформувалися основні механізми відтворення культурної пам'яті й ведучу роль у наслідування культури та бачення давнього минулого має ЗМІ на відміну від традицій та звичаїв у минулому. Незахищеність новітніх каналів інформаційного впливу на молодь зумовлює беззахисність української культури та історії перед зовнішніми впливами, українська культура, що перебуває в стадії становлення, не витримує конкуренції із зовнішніми проявами американської культури, що видаються привабливими українській молоді через поверхневе знайомство з нею та наслідування її формальних ознак.

Як наслідок, ставлення молоді до культурної пам'яті формується в несприятливих умовах зовнішнього впливу. Допомога молоді в подоланні кризи культурної ідентичності, усуненні культурно-історичної некомпетентності та підвищенні рівня обізнаності щодо звичаєво-обрядової специфіки української культури є важливим завданням усіх соціальних інститутів, оскільки механізми відтворення та збереження культурної пам'яті, як і ставлення до культурної пам'яті, є важливими факторами їхнього ж існування в процесі формування української державності та консолідації української нації.

РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СТАВЛЕННЯ МОЛОДІ ДО КУЛЬТУРНОЇ ПАМ'ЯТІ

3.1. Ставлення покоління Y (на прикладі студентів-випускників) до культурної пам'яті

Застосування опитування щодо визначення особливостей ставлення до культурної пам'яті покоління Y (на прикладі студентів-випускників) є найбільш релевантним методом отримання соціологічних даних, адже опитування є зручним для реалізації та аналізу способом визначення ціннісних орієнтацій, що визначають ставлення респондента до того чи іншого явища.

Опитування є методом збору соціальної інформації про досліджуваний об'єкт під час безпосереднього (інтерв'ю) або опосередкованого (анкетування) соціально-психологічного спілкування соціолога й респондента шляхом реєстрації відповідей респондентів на сформульовані запитання [Основні методи проведення соціологічного дослідження, с. 1, Інтернет-джерело]. Покоління як збірне поняття потребує кількісного аналізу ціннісних установок та преференцій, що зумовлює вибір масового способу опитування – анкетування. Анкетування як спосіб отримання соціологічної інформації виявляє особливу актуальність і з огляду дотримання умов карантинних заходів, адже дозволяє мінімізувати або взагалі позбавитися необхідності живого спілкування завдяки сучасним технологіям.

Таким чином, методом збору соціологічних даних щодо ставлення покоління Y до культурної пам'яті є опитування, формою проведення опитування – анкетування. Анкетування дозволяє максимально лаконічно та доступно актуалізувати необхідну для дослідження інформацію та після

обробки результатів є зручним для подальшого порівняння методом дослідження. Метод анкетування передбачає створення анкети.

Анкета соціологічного опитування зазначена в додатку А й цілком відповідає вимогам створення анкет, зокрема:

- 1) містить недвозначні питання (переважно так / ні та питання фактичної інформації щодо статі, віку та ін.);
- 2) сформульовані питання короткі та прості (найдовше питання вміщує 17 знаків);
- 3) використовується проста та зрозуміла респондентам лексика;
- 4) не використовується подвійне заперечення;
- 5) питання сформульовані неупереджено;
- 6) надано можливість надання відповіді, не передбаченої в ході розробки анкети (позиція «інше»);
- 7) питання сформульовані коректно та не торкаються почуттів респондентів [Докаш, 2012, с. 165-166].

У перебігу даного дослідження було застосовано поштове анкетування: анкети надсилалися на пошту респондентам дослідження в електронному вигляді, заповнювалися респондентами та відправлялися дослідникові для подальшого аналізу.

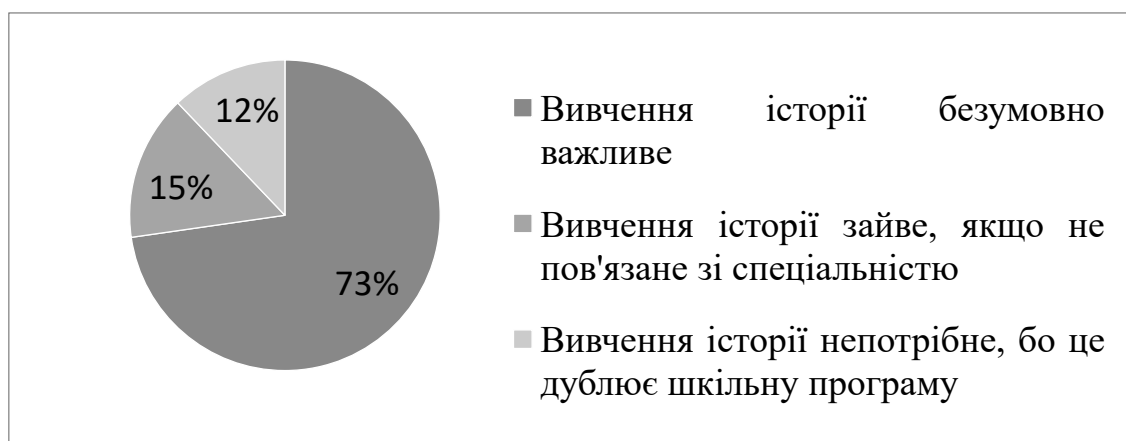
Респондентами опитування стали студенти-випускники освітнього ОКР «бакалавр» спеціальності «Соціологія» Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Кількість респондентів – 32 чол. Опитування було проведено в період з 14 по 21 квітня 2021 року.

Ставлення молоді до культурної пам'яті відображається у ставленні студентів-випускників до її форм та засобів втілення – зокрема, анкета передбачає зацікавлення думкою студентів-випускників стосовно державних та релігійних свят, національно-культурної специфіки українського народу у формі звичаїв та обрядів, смаків та вподобань повсякденного життя, участі в громадській просвітницькій діяльності.

Вираження культурної пам'яті в семіотичній площині зумовило зацікавлення мовним питанням та символікою.

Так як опитування було адресованим студентам-випускникам, то вікові рамки дослідження відповідають прогнозованим і 100% респондентів належать до покоління Y, тобто народилися в 1985-1999 рр. (від 21 року за анкетними даними).

Історичний аспект ставлення до культурної пам'яті студентами репрезентований відповіддю на блок питань 4-6. Відповідно до результатів анкетування, 100% студентів пишається історичним минулим України та виявляє елементарне ознайомленні із ним. Вмотивованість вивчення історії України у вищому навчальному закладі не є однозначною у баченні студентів і є абсолютною для 73% опитаних. Проте, деяка частина опитаних не вбачає необхідності вивчення історії України в університеті, аргументуючи це: 1) непотрібністю повторення шкільного курсу в рамках університету (12%) 2) опосередкованому взаємозв'язку дисципліни зі спеціальністю й необхідністю зосереджуватися на профільних предметах (15%). Наочно зображує результати опитування Рис. 1.

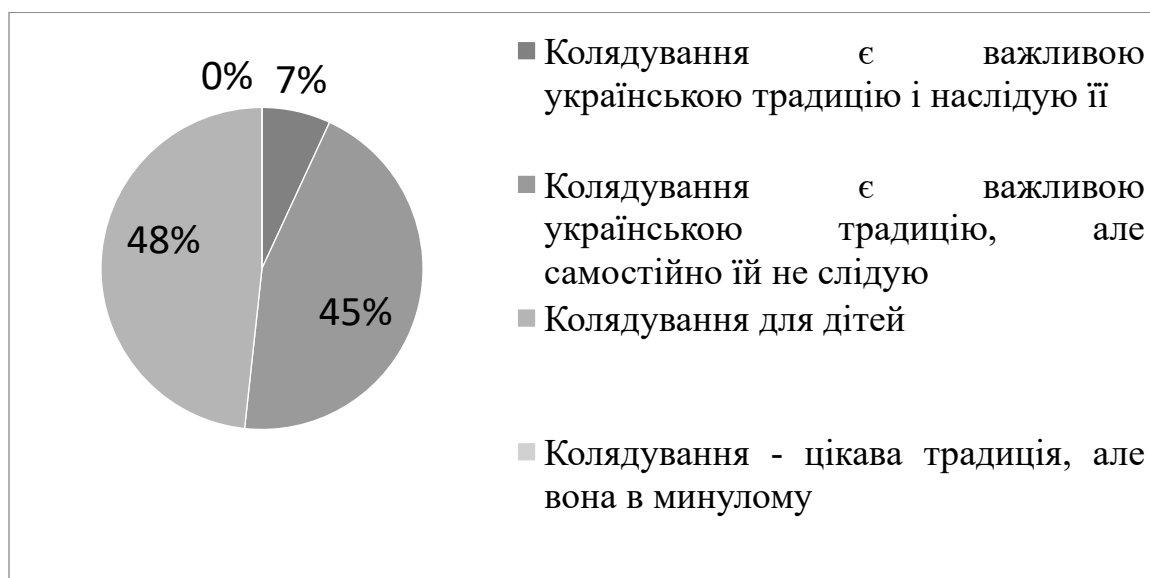

Рис. 1. Ставлення студентів до дисципліни «Історія України»

Отримані дані свідчать про те, що переважна більшість розуміє значення історії України та усвідомлює її важливість для становлення

освіченою особистістю та свідомим громадянином України. Проте, певна категорія студентів не усвідомлює цього, що свідчить про зміни ціннісних орієнтацій під впливом глобалізації (орієнтація на те, що дає швидкий результат, профілізацію діяльності).

Ставлення до звичаєво-обрядового компоненту культурної пам'яті студентів визначається у блоці питань 7-9. Відповідно до результатів опитування, 94% опитаних святкують Різдво, проте, 97% з них не колядують з різних причин, зображених на Рис. 2.

Рис. 2. Ставлення студентів, що святкують Різдво, до традиції колядування

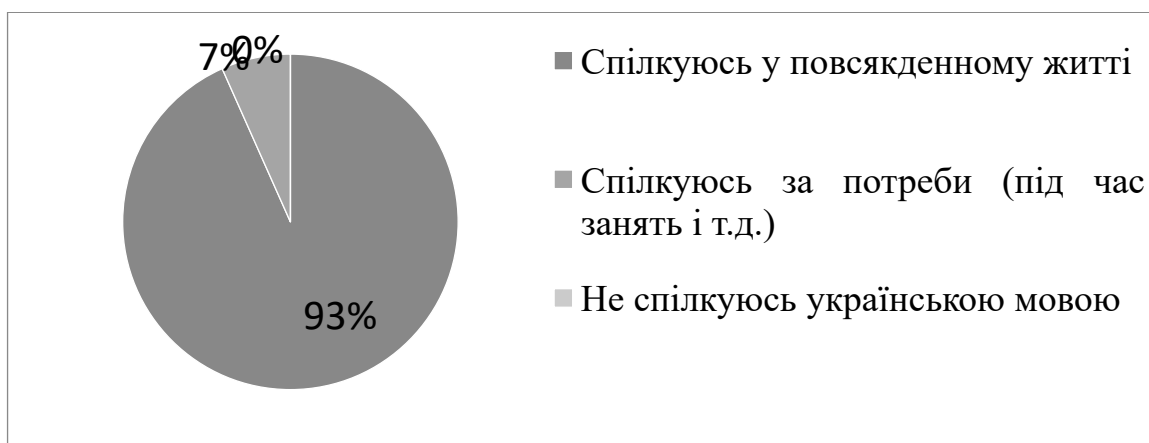
Результати опитування свідчать про те, що традиції колядування серед студентської молоді, яка святкує Різдво, не поширені, проте, зустрічають позитивну оцінку. Студенти вважають традиції важливими та поважають їх, проте, колядування нинішньою молоддю сприймається більше як забавка, аніж традиція, і пов'язується з дітьми.

Іншим аспектом дослідження ставлення студентів до культурної пам'яті є повага до символів та атрибутів, зокрема, ставлення української

молоді до вишиванки як одного із символів українського народу та мовні переваги, що визначаються питаннями 9, 15-17.

Вишиванка як символ українського народу у молоді зустрічає повагу (100 %), причому деяка частина студентської молоді вдягає вишиванку на свята (9%).

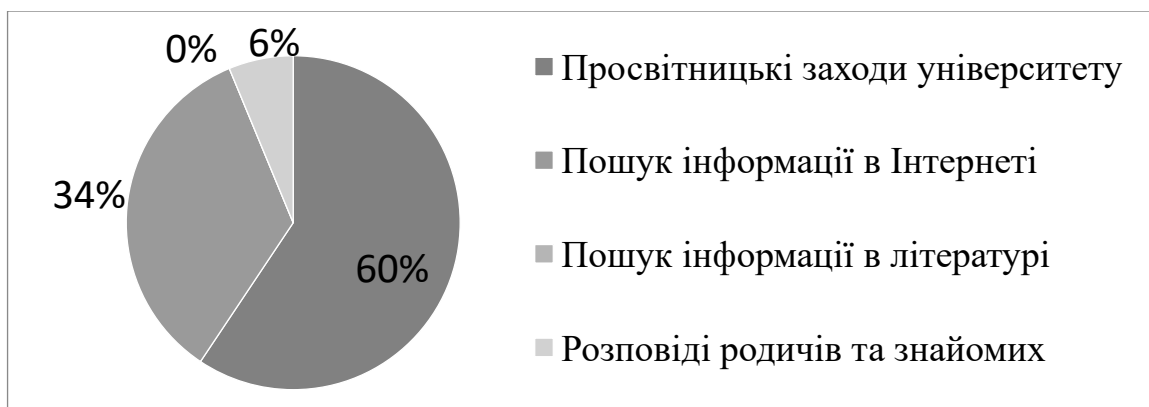
Спілкування державною мовою в студентському середовищі однозначно ілюструє її вагомість. У відсотковому співвідношенні мовні переваги студентів виглядають так (див. Рис. 3):

Рис. 3. Українська мова в студентському середовищі

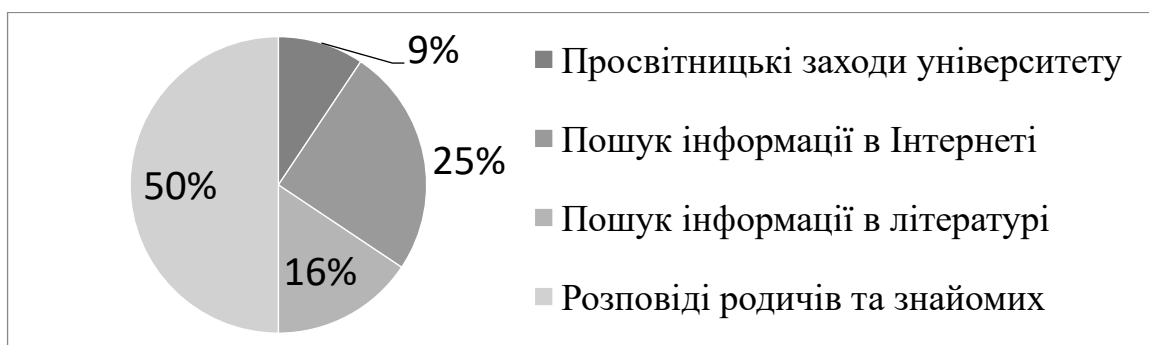
Таким чином, мова як засіб трансляції культурної пам'яті в студентському середовищі отримує однозначне визнання, проте, читати українською мовою любить менший відсоток (72%). Це свідчить або про недостатню представленість українськомовної літератури на українському ринку, або про білінгвальну байдужість студентів (володіння російською мовою спрощує пошук літератури для читання).

Важливим компонентом опитування є визначення джерел отримання інформації студентами, а саме – каналів трансляції молоді культурної пам'яті. У цьому відношенні особливе місце займає університет та самостійні пошуки через Інтернет. Відсоткове співвідношення студентських переваг стосовно джерел отримання знань про минуле України проілюстровано Рис. 4:

Рис. 4. Джерела інформації про минуле України в студентському середовищі

Превалювання просвітницьких заходів університету говорить про роль університету як носія та транслятора культурної пам'яті про минуле в студентському середовищі. Студенти дізнаються про історичні аспекти минулого своєї держави, передусім, через організовані університетом просвітницькі заходи. Проте, якщо говорити про звичаєво-обрядову складову, то університет у цьому відношенні значно поступається родині, що проілюстровано Рис. 5:

Рис. 5. Джерела інформації про українські звичаї та обряди в студентському середовищі

Результати опитування свідчать, що основну інформацію про звичаї та обряди України студенти отримують саме в колі родичів та знайомих (50%). Наступне місце займає пошук в Інтернеті (25%), імовірно, для роз'яснення незрозумілих моментів етнокультурної специфіки, і лише після

пошуку інформації в літературі (16%) студенти зазначають університет (9%).

Для актуалізації та засвоєння культурної пам'яті важливо застосовувати набуте знання на практиці, зокрема, у ході підготовки та проведення університетських заходів просвітницького типу чи святкових, приурочених до певної дати. Опитування студентів засвідчило, що переважна більшість студентів (78%) не вважає доцільним участь у таких проєктах, якщо вона прямо не пов'язана із їх діяльністю (дослідницькою, навчальною чи робочою). Інші студенти вважають це важливим компонентом активної громадянської позиції (14%) або цікавим способом випробовування свої талантів та вмінь (9%).

Ставлення студентів до культурної пам'яті в цілому має більше позитивних рис, аніж негативних (превалювання української мови, повага до державної символіки, зацікавленість в етнокультурні українського народу). Проте, наявні й певні негативні тенденції, зокрема, недостатня увага до культурно-історичного аспекту розвитку особистості: в очах покоління це є недостатньо вагомих аргументом вивчення історії в контексті отримання вищої освіти. Покоління Y, репрезентантами якого є опитувані, націлені на миттєвий результат та намагаються досягти кар'єрного зростання через спеціалізацію навчальної діяльності, таким чином, зосереджуючись на необхідному «тут і зараз». Носіями культурної пам'яті відносно досліджуваного покоління є родина та навчальний заклад, засобами трансляції культурної пам'яті є новітні засоби масової інформації (Інтернет) та розповідь.

3.2. Ставлення покоління Z (на прикладі учнів старшої школи) до культурної пам'яті

Дослідження ставлення покоління Z до культурної пам'яті на прикладі учнів старшої школи було проведено за аналогією до дослідження ставлення покоління Y до культурної пам'яті.

Респондентами опитування стали учні 9-10 класів спеціалізованої школи №173 м. Київ загальною кількістю 40 чоловік. Опитування було проведено в період з 15 по 20 квітня 2021 року. шляхом поштового анкетування, з анкетною до якою можливо ознайомитися в додатку А.

Анкета опитування описана в пункті 3.1 та відповідає досліджуваній групі. Так як опитування було адресованим учням старшої школи, то вікові рамки дослідження відповідають прогнозованим і 100% респондентів належать до покоління Z, тобто народилися з 2005 рр. (до 21 року за анкетними даними, фактично: 15-16 років).

За аналогією до дослідження ставлення студентства до культурної пам'яті соціологічне дослідження має на меті визначити культурно-історичний, звичаєво-обрядовий аспекти ставлення учнів до певних елементів українського буття, визначити роль у житті учнівської молоді української символіки та державної мови, участь учнів в громадській діяльності та джерела отримання знання, трансльованого засоби відтворення культурної пам'яті.

Історичний аспект ставлення до культурної пам'яті учнями репрезентований відповіддю на блок питань 4-6. Як і студенти, учні 100% студентів пишаються історією України, знайомі із видатними історичними постатями та культурними діячами в українській історії. Проте, важливість знання історії учнями теж у цілому визнається та не потребує аргументації, про що свідчать результати опитування: 67% опитаних визнають важливість вивчення історії. Проте, 28% вважають, що її важливість

переоцінена і в сучасному світі є можливість будь-коли ознайомитися з необхідними історичними даними, 5% не вбачають за потрібне вивчати історію взагалі. Покоління Z вміє користуватися технологіями та виросло в умовах постійного доступу до інформації, що стає приводом до сумнівів у необхідності вивчення історії, проте, це є результатом нерозуміння ролі та ваги цієї дисципліни й викривленому розумінні історичної науки як «набору дат і фактів». Результати опитування учнівської молоді репрезентовані на Рис. 6:

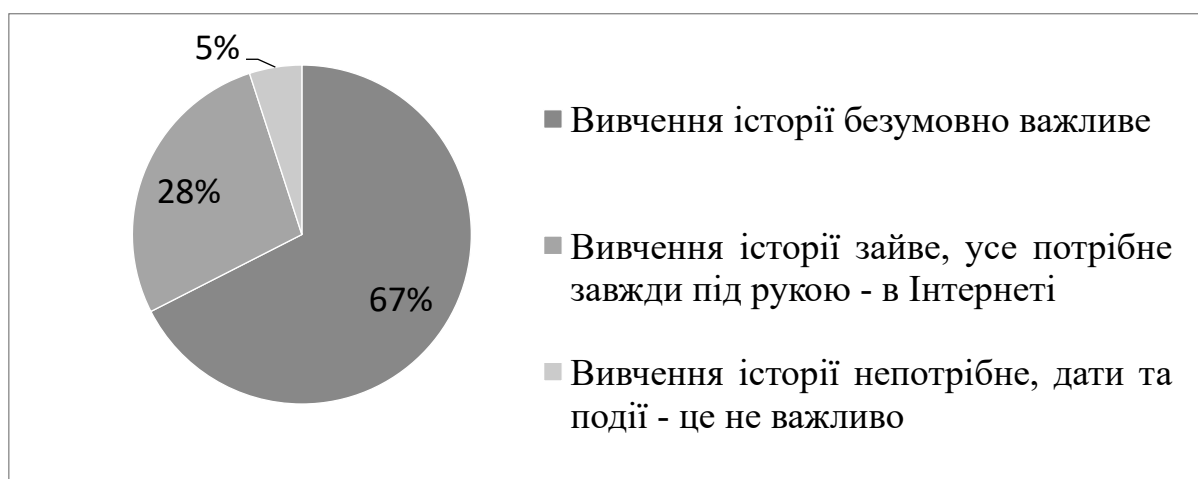

Рис. 6. Ставлення учнів до дисципліни «Історія України»

Звичаєво-обрядовий компонент культурної пам'яті у питаннях 7-9 засвідчив позитивне ставлення учнівської молоді до святкування Різдва. 86% опитаних вважають колядування важливою традицією українського народу та слідують їй, лише 5% їй не слідують, а 9% вважають дитячою забавкою (див. Рис. 7). Ставлення до колядування як до гри може бути продиктоване особливостями підліткової психіки. Переживання кризового етапу розвитку особистості може бути пов'язане із бажанням «дорослішання» та позбавлення атрибутів дитинства.

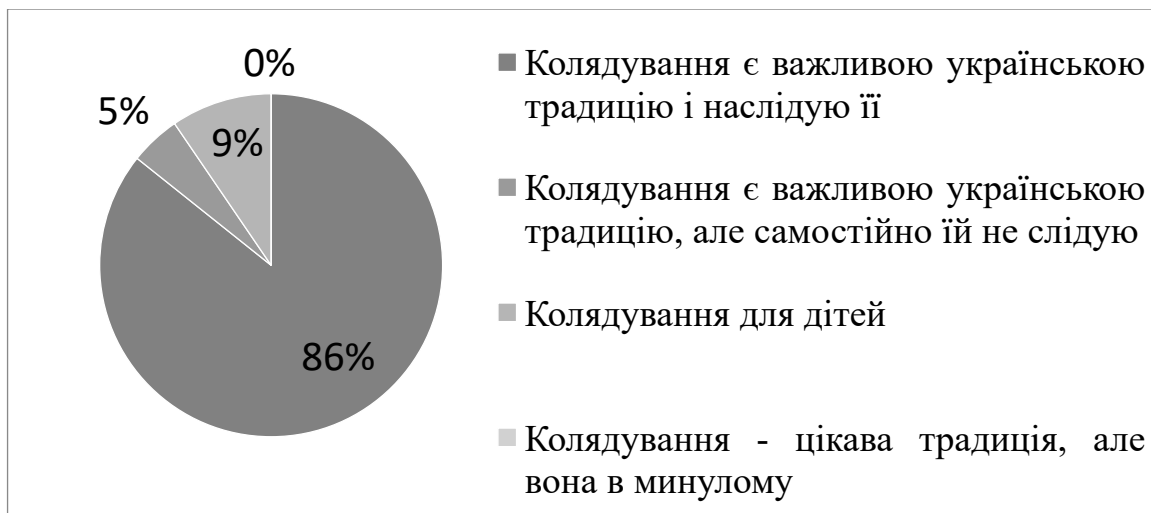

Рис. 7. Ставлення учнів, що святкують Різдво, до традиції колядування

Символи українського народу серед учнівської молоді користуються більшою популярністю і вишиванка може бути атрибутом не тільки свята, а й повсякдення за бажання учнів. Вишиванку на свята чи певні святкові заходи одягають 29% опитаних, а одягнути вишиванку без причини може 11% опитаних, інші 45% опитаних більше люблять зручний одяг і комфорт, а 11% опитаних обирають святковий одяг без вишиванки. Результати опитування репрезентовано на Рис. 8.

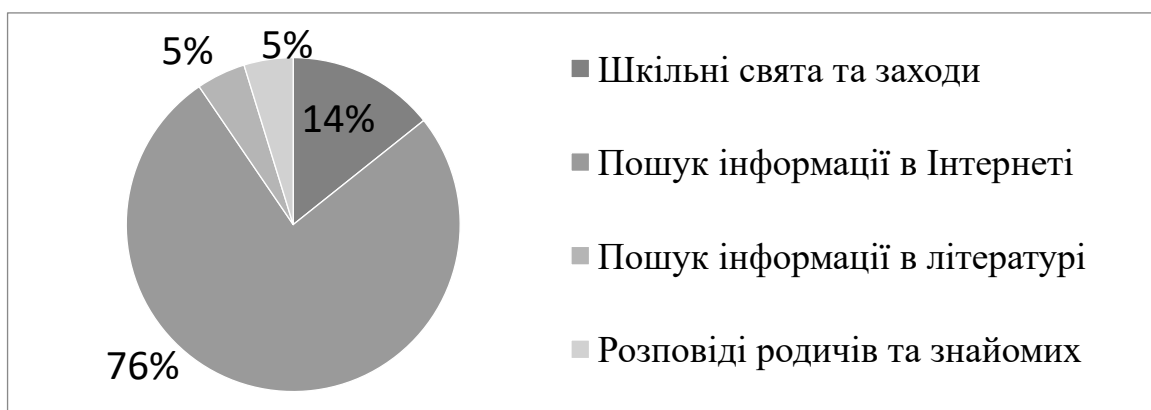

Рис. 8. Відповіді учнів на питання «Чи носите Ви вишиванку?»

Українська мова серед учнівської молоді займає ключову роль у спілкуванні: опитування учнів стверджують про використання української

мови як мови спілкування не тільки в школі, а й поза школою, у міжособистісному спілкуванні та вдома: 77 % опитаних спілкуються українською мовою, а 13 % володіють і українською, і російською мовами.

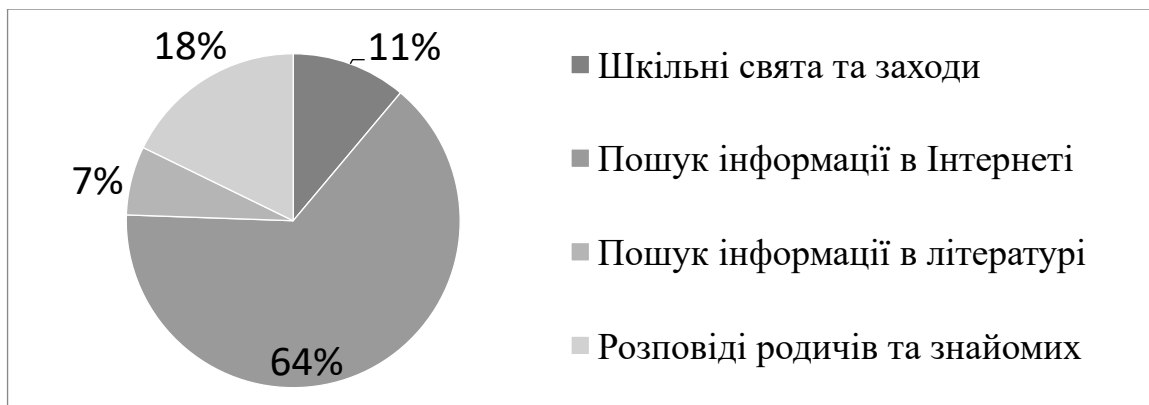
Важливою дослідницькою інформацією, отриманою в ході опитування є джерела отримання інформації учнями про минуле, традиції, звичаї українського народу. Джерела історичного знання проілюстровані Рис. 9:

Рис. 9. Джерела інформації про минуле України в учнівському середовищі

Більшість учнів отримує інформацію завдяки Інтернет-запитам (76%), частка інших варіантів вирішення проблеми незнання історичної інформації несуттєва, 14% дізнаються про історію України та факти минулого через шкільні заходи, 5% – через відповідну літературу, інші 5 – від родичів та знайомих.

Звичаєво-обрядова складова культурної пам'яті серед учнів переважно транслюється через Інтернет (64%) та завдяки родичам та знайомим (18%) , шкільні заходи та література в цьому відношенні відіграють незначну роль (11% та 7% відповідно), що проілюстровано Рис. 10:

Рис. 10. Джерела інформації про українські звичаї та обряди в учнівському середовищі

Щодо актуалізації та засвоєння культурної пам'яті у процесі підготовки та проведення шкільних заходів та свят, то учні виявляють у цьому відношенні набагато більшу активність: 34% опитаних займаються тією чи іншою позакласною діяльністю, гуртки відвідують 53% опитаних.

Ставлення учнів до культурної пам'яті в цілому теж має більше позитивні риси: учні розмовляють державною мовою, більш прихильно ставляться до українських символів та зацікавлені історичним минулим України. Покоління Z проявляє негативні риси у надмірній залежності від інформаційних ресурсів та покладанні на їх «усезнання». Відчутне значне превалювання новітніх засобів відтворення культурної пам'яті: Інтернет є головним джерелом інформації про минуле України, українські звичаї та обряди. Покоління Z на прикладі учнівської молоді вирізняється активною творчою та громадською діяльністю. Потреба в соціалізації та пошук себе актуалізує різні аспекти життя та надбання культурної пам'яті, таким чином, для покоління Z характерні міцніші зв'язки з різними соціальними інститутами, що позначається на засвоєнні поколінням культурної пам'яті.

3.3. Порівняльний аналіз ставлення поколінь Y та Z до культурної пам'яті

Проведене опитування ціннісних преференцій Міленіалів Y та Центентіалів Z виявляє як спільні, так і відмінні риси в організації механізмів та принципів актуалізації культурної пам'яті. Дослідження ціннісних орієнтирів, установок, преференцій через спільні риси виявляє загальні особливості функціонування культурної пам'яті в еру глобалізації, тоді як відмінності ціннісного спектру в досліджуваних поколіннях вказують на особливості відтворення культурної пам'яті відносно суб'єкта її адресації, яким у контексті даного дослідження є покоління.

Таким чином, основоположним чинником відтворення культурної пам'яті є ставлення молоді до культурної пам'яті у різних формах та засобах її вияву, що отримують форму ціннісних преференцій, смаків, вподобань та переконань відносно державного минулого через історію, звичай / обряд, символ та мову.

Спільними рисами поколінь Y та Z відносно означених параметрів є: повага до української мови та використання української мови в різних сферах життя, повага до української символіки, повага до державного минулого. Покоління Y та Z горді бути українцями, усвідомлюють самобутність українського народу й уважають українську націю оригінальною та неповторною. Обидва покоління переважно дізнаються про звичаї та обряди українського народу завдяки допомозі старшого покоління родини та близьких родині людей.

Проте, попри спільність позиції молоді у трактуванні «українського» та безумовній повазі до української культури, історії, мови, між поколіннями існують певні відмінності у засобах отримання культурної пам'яті та ролі культурної пам'яті в їх житті.

Зокрема, покоління Y більшою мірою отримує знання через спеціалізовані установи та інститути, аніж через Інтернет, тоді як покоління Z може бути цілком автономним та не потребує посередників у процесів отримання знання, усю необхідну інформацію знаходячи самостійно завдяки новітнім засобам організації культурної пам'яті.

Якщо більш предметно підійти до аналізу соціально-структурних відмінностей ставлення до культурної пам'яті на прикладі поколінь Y та Z, то узагальнення цих відмінностей стосується таких площин як: ставлення до історії України, ставлення до етнічних особливостей українського народу, способи залучення до культурної пам'яті, носії та суб'єкти отримання знання, засоби отримання знання.

Відповідно до цього переліку критеріїв визначення соціально-структурних розбіжностей, покоління Y в аспекті організації культурної пам'яті вирізняється такими особливостями, як: повага до історії України та нерозуміння її практичної ролі в реальному житті, зокрема; побіжний інтерес до етнокультурної специфіки українського етносу у формі звичаю та обряду, переважна роль навчального закладу чи інших спеціалізованих інституцій як суб'єкта, що надає знання, довіра до новітніх засобів відтворення культурної пам'яті та послуговування ними у разі необхідності роз'яснення фактичної інформації (пошук в Інтернеті), визначальна роль родини у відтворенні етнокультурної специфіки.

Покоління Z характеризується такими особливостями, як: повага до історії України та небажання глибинного її огляду, критичного аналізу, зосередженість на фактичній інформації, що легко знайти в Інтернеті в потрібний момент; інтерес до етнокультурної специфіки українського етносу у формі звичаю та обряду та бажання її освоїти й актуалізувати; певний рівень автономії в процесі навчання, можливість і здатність задовольнити свої пізнавальні потреби самостійно через новітні технології

(Інтернет); важливість родини у відтворенні етнокультурної специфіки та бажання самостійного її дослідження.

Якщо узагальнити особливості поколінь Y та Z наочно, то ставлення до культурної пам'яті означених поколінь проявляється у такому кількісному співвідношенні, представленого у Табл. 1.

Таблиця 1

Соціально-структурні відмінності ставлення до культурної пам'яті поколінь Y та Z

	Покоління Y (студенти- випускники)	Покоління Z (учні)
Важливість вивчення історії розуміють:	73 %	67%
Слідують традиціям:	7%	86%
Використовують символіку:	9%	29%
Роль Інтернету в осягнення культурної пам'яті	34% (історія) 25% (звичаї)	76 % (історія) 64% (звичаї)
Інші головні джерела знання	Навчальний заклад 60%	Розповіді близьких 50%
Активна молодь	22%	53%

Таким чином, незважаючи на все більше посилення глобалізаційних процесів, покоління Z вирізняється більшою стійкістю культурно-історичного, етнокультурного та національного світогляду в порівнянні з поколінням Y. Народження у світі технологій навчило покоління Центентіалів з користю користуватися надбаннями технологічного злету та орієнтуватися в інформаційному просторі.

Висновки до розділу 3

Емпіричне дослідження соціально-структурних відмінностей поколінь Y та Z у ставленні до культурної пам'яті шляхом опитування дозволило дійти до ряду вагових висновків.

Анкетування студентів-випускників і учнів старшої школи з метою виявлено розбіжностей у механізмах і формах організації культурної пам'яті виявило такі площини порівняльного аналізу, як: важливість історії України у системі ціннісних преференцій молоді, важливість традицій та слідування традиціям, джерела отримання знання етнокультурного та історико-культурного плану, частота звернення до Інтернету в пошуках роз'яснення інформації етнокультурного та історичного характеру, використання та ставлення до символіки, державних символів, ставлення до української мови та її використання в різних сферах життя.

Емпіричне дослідження виявило, що покоління Y поважає історію України, проте, не розуміє її практичного значення в реальному житті, цікавиться етнокультурною специфікою українського народу, його звичаями та обрядами, у отриманні знань довіряє навчальним закладам та іншим спеціалізованим інституціям як суб'єкта, роз'яснює необхідну інформацію за допомогою Інтернету, проте, більшою мірою довіряє навчальним закладам та родині, розмовляє українською мовою та поважає українську символіку.

Покоління Z поважає історію України та не бажає вдаватися до її критичного аналізу, цікавиться українськими звичаями та наслідує їх, володіє певною автономією в процесі навчання, може цілком здатне задовольнити свої пізнавальні потреби самостійно через новітні технології (Інтернет).

ВИСНОВКИ

Дане дослідження соціально-структурних відмінностей у ставленні до культурної пам'яті у представників поколінь Y та дозволило вирішити ряд дослідницьких завдань, значущих у соціологічному науковому вимірі:

- розглянуто класичні та сучасні теорії культурної пам'яті (завдання 1). Класичний етап теоретичних досліджень культурної пам'яті представлений поглядами М. Хальбвакса, Е. Дюркгейма, Р. Бастіда, П. Рікьора, М. Еліаде та К. Юнга, тоді як сучасний етап представлений теоретизуванням таких дослідників культурної пам'яті, як Я. Ассман, А. Ассман, група «Культури спогадів» при університеті Гісен, Р. Брубейкер, К. Кьольбль і Ю. Штрауб, А. Ерл і А. Рігні, А. Варбург, П. Коннертон тощо;
- проаналізовано соціально-структурний аспект культурної пам'яті у контексті теорії поколінь Н. Хоува та В. Штрауса (завдання 2). Основні положення теорії поколінь Н. Хоува та В. Штрауса цілком поєднуються з основними положеннями теорії культурної пам'яті, оскільки культурна пам'ять як форма колективної пам'яті передбачає наявність структур зберігання і відтворення знань, залежність від запитів різних поколінь, що стає одним із чинників їх диференціації;
- визначено сутність основних проблем у ставленні молоді до культурної пам'яті (завдання 3). Такими ми вважаємо проблему кризи культурно-історичної ідентичності серед молоді, проблему її культурно-історичної некомпетентності та кризи обрядовості як форми втілення культурної пам'яті. Причинами означеного є складні умови формування української державності за умов глобалізації та української культури, що не витримує конкуренції із американською культурою зокрема;
- на прикладі студентів-випускників виявлено особливості ставлення покоління Y до культурної пам'яті, на прикладі учнів старшої школи виявлено особливості ставлення покоління Z до культурної пам'яті,

здійснено порівняльний аналіз ставлення представників поколінь Y та Z до культурної пам'яті (завдання 4-6). Методом опитування було виявлено спільні риси поколінь Y та Z, серед яких: повага до української мови та використання української мови в різних сферах життя, повага до української символіки, повага до державного минулого, усвідомлення самотності українського народу, його мови, культури та історії. Проте форма вираження та актуалізація означеного ставлення поколінь до культурної пам'яті відрізняється, проведене дослідження засвідчує соціально-структурні відмінності поколінь Y та Z відносно таких критеріїв, як: бажання критичного осмислення минулого, наслідувати звичаї та традиції свого народу, використовувати символіку свого народу тощо.

Таким чином, було досягнуто мети дослідження, а саме – виявлено соціально-структурні відмінності у ставленні до культурної пам'яті у представників поколінь Y та Z та визначено основні тенденції у змінах механізмів її організації в межах одного покоління.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- 1) Ассман А. Длинная тень прошлого: Мемориальная культура и историческая політика. М.: НЛЮ, 2014.
- 2) Ассман Я. Культурная память. Письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности. М.: *Языки славянской культуры*, 2004. 368 с.
- 3) Бастид Р. Коллективная память и социология бриколажа. *Социолог. ежегодник*. № 3. 1970. С. 94.
- 4) Бех, І. Д., Журба, К. О. Концепція формування у підлітків національно-культурної ідентичності у загальноосвітніх навчальних закладах. *Гірська школа українських Карпат*. 2017. Вип. 16. С. 24-33.
- 5) Бистрицький Є. Збентежена чи збурена ідентичність. У кн.: Донскіс Леонідас. *Збентежена ідентичність і сучасний світ*. К.: Факт, 2010. С. 6-12.
- 6) Богачов А. Культурна ідентичність і пам'ять. *Філософська думка*. 2013. № 6. С. 22-28.
- 7) Бойчук С. Феномен культурної ідентичності: філософсько-методологічний аналіз: дис. канд. наук: 09.00.04. Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України. К., 2009. 228 с.
- 8) Борисенко В. Особливості трансформації весільного обряду українців карпатського регіону на початку ХХІ століття. *Етнічна історія народів Європи*. 2010. Вип. 33. С. 10-15.
- 9) Брубейкер Р. Этничность без групп. М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2012. 418.
- 10) Буллер А., Линченко А. А. Культурная память как предмет философского осмысления. *Диалог со временем*. 2019. Вип. 66. С. 5-18.

- 11) Варбург А. Великое переселение образов. М.: Азбука-классика, 2008. 416 с.
- 12) Веденеев Д. В. Культурно–інформаційний вплив сучасного світу та історична свідомість української політичної нації. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2015. № 3. С. 3-10.
- 13) Вербицька П. Культурна пам'ять як чинник конструювання ідентичності в умовах трансформації українського суспільства. *Historical and Cultural Studies*. Lviv : Lviv Politechnic Publishing House, 2018. Vol 5. No 1. P. 15-22.
- 14) Волович В. И. Социологический справочник. К.: 1990. URL: <http://sociology.niv.ru/doc/dictionary/sociological/index.htm> (дата звернення: 16.04.2021).
- 15) Воропаєва В. Проблема кризи ідентичності в умовах глобалізації та інформаційного суспільства. *Вісник Національного авіаційного університету*. Сер. : Філософія. Культурологія . 2012. № 2. С. 35-40.
- 16) Грицак Я. Життя, смерть та інші неприємності. К. : Грані–Т, 2008. 232 с.
- 17) Докаш В. І. Соціологія : навч. посібник для студ. вищ. навч. закладів : 2-ге вид. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2012. 448 с.
- 18) Драч С. В. Ціннісні орієнтації студентської молоді українського суспільства: сутність та динаміка / С. В. Драч // Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна». 2010. № 2. С. 26-30. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpkhist_2010_2_9 (дата звернення: 15.04.2021).

- 19) Дюркгейм Е. Социология. Её предмет, метод и назначение. 1995. URL: <https://ekniga.org/reader/94085/> (дата звернення: 16.04.2021)
- 20) Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии. М.: Наука, 1991. 576 с. URL: <https://vrn-politstudies.nethouse.ru/static/doc/0000/0000/0134/134389.28ords6d1k.pdf> (дата звернення: 16.04.2021).
- 21) Елиадэ М. Аспекты мифа. Gallimard Инвест-Ппп 1995. URL: http://yanko.lib.ru/books/sacra/eliade-aspektu_mifa.pdf (дата звернення: 21.04.2021).
- 22) Єрмоленко А. Б. Розвиток національного освітнього простору в контексті надбань Теорії поколінь. *Вісник національного університету оборони*. 2014. № 3. С. 82–87.
- 23) Журба К. О. Формування у підлітків національно-культурної ідентичності у загальноосвітніх навчальних закладах (констатувальний етап дослідження): науково-методичний посібник. Черкаси: ЧОПОПП, 2017. 83с.
- 24) Зашкільняк Л. Історична пам'ять і соціальні функції історії у сучасному світі. *Україна – Європа – Світ*. Вип. 2: Міжнародний збірник наукових праць. Серія: історія, міжнародні відносини. Тернопіль: Вид-во ТИПУ ім. Гнатюка, 2009. С. 156-159.
- 25) Киридон А. М. Студії пам'яті в Україні: діапазон предметного поля. *Теоретико-методологічні засади дослідження історичної пам'яті* : збірник наукових праць. Київ : Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2019. С. 76-89.
- 26) Козловець М.А. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації: Монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. 558 с.

- 27) Колосок Т. С. Культурна ідентичність як сприйняття чужого. *Науковий вісник Волинського націон. університету ім. Л. Українки. Філософські науки.* 2008. № 12. С. 33-37.
- 28) Коннертон П. Як суспільства пам'ятають. Київ: Ніка-центр, 2004. 184 с.
- 29) Крекотень Є. Г.. Актуальність вивчення дисципліни «історія української культури» у вищих навчальних закладах <https://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/10464/388.pdf?sequence=3&isAllowed=y> (дата звернення: 25.03.2021).
- 30) Левковська Н. Динаміка ціннісних орієнтацій молоді. *Політичний менеджмент.* 2006. № 1. С. 85-93.
- 31) Мараєва У. М. Феномен народної обрядовості як складова етнічної культури українців у теорії модернізації. *Грані.* 2015. № 6. С. 32-36.
- 32) Матвійчук О. Теорія поколінь: чому ми різні та як порозумітися одне з одним. *Щомісячний спеціалізований журнал. Практика управління дошкільним закладом.* 2018. №7. С. 36-41.
- 33) Мигович І. Ціннісні орієнтації населення Закарпаття за умов суспільної трансформації. *Політичні читання.* 1994. 2. №3. 280 с.
- 34) Микляева А. В. Социальная идентичность личности: содержание, структура, механизмы. СПб., 2008.
- 35) Михальченко М. І. Україна як нова історична реальність : запасний гравець Європи. Дрогобич–Київ : «Відродження», 2004. 488 с.
- 36) Михальченко Н. Украинская региональная цивилизация : прошлое, настоящее, будущее. Монография. К.: ИПиЭНИ им. И. Ф. Кураса НАН Украины, 2013. 340 с.
- 37) Нельга О. Теорія етносу. Курс лекцій: Навчальний посібник. К.: Тандем, 1997. 368 с.

- 38) Ожиганова Е.М. Теория поколений Н. Хоувомы и В. Штрауса возможности практического применения. *Бизнес-образование в экономике знаний*. 2015. №1. С. 94–97.
- 39) Оксенюк О. В. Національна самосвідомість у системі національних цінностей у контексті духовності. *Методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*: зб. наук.праць. Вип. 14. книга 2. Кам'янець–Подільський: Видавець Зволейко Д.Г., 2010. 604 с.
- 40) Онищук В. Динаміка поколінної трансформації в українському суспільстві. Молодіжна політика : проблеми та перспективи: зб. наук. праць. Дрогобич – Жешув : «Трек ЛТД», 2016. Вип. 7 . С. 104-109.
- 41) Попов Б. В.. Феномен нації: основи життєдіяльності. К. : Товариство «Знання», КОО, 1998. 264 с.
- 42) Рикёр П. Память. История. Забвение. М.: Изд-во гуманитар. лит., 2004. 728 с.
- 43) Рудницька Т. Глобалізаційні трансформації соціокультурного ареалу життя особистості в Україні. *Соціальний ареал життя особистості*. К.: ІС НАНУ. 2005. С. 261-308.
- 44) Степико М. Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування : монографія. К.: НІСД, 2011. 336 с.
- 45) Терно С. О. Т 353 Критичне мислення – сучасний вимір суспільствознавчої освіти. Запоріжжя: Просвіта, 2009. 268 с.
- 46) Туленков М., Вербецька Т. Ціннісні преференції студентської молоді у соціологічному вимірі. *Молодіжна політика : проблеми та перспективи: збірник наукових праць*. Дрогобич – Жешув : «Трек ЛТД», 2016. Вип. 7. С. 42-47.
- 47) Турецька Х.І. Проблема емпіричного дослідження особистісної ідентичності. *Вісник Львівського університету*. Львів, 2008. Вип. 11. С. 359-267.

- 48) Хальбвакс М. Социальные рамки памяти. М.: Новое изд-во, 2007. 348 с.
- 49) Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. 603 с.
- 50) Чебан О. М. Етнокультурне у свідомості поліетнічного соціуму (на матеріалах Придунав'я): дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03 Одеса, 2003. 186 с.
- 51) Чернієнко В. Природа засад ідентичності соціального суб'єкта : монографія. Нац. аерокосміч. ун-т ім. М. Є. Жуковського «Харк. авіац. ін-т». Х.: ХАІ, 2010. 304 с.
- 52) Шаповал Ю., Нагорна Л., Бойко О. Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід. Київ: ІПЕНД, 2013. 600 с.
- 53) Юнг К. Архетип и символ. М.: Канон+, 2015. 336 с.
- 54) Erll A., Rigney A. Introduction: Cultural Memory and its Dynamics. *Mediation, remediation, and the dynamics of cultural memory*. N.Y.: Walter de Gruyter, 2009.
- 55) Ставлення українців до державних свят. Прес-реліз соціологічного дослідження Київського міжнародного інституту соціології. 2020. URL: <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=929&page=1&t=9> (дата звернення: 21.04.2021).
- 56) Вивчення Становища Молоді Київської Облaсті З Метою Формування Обґрунтованої Молодіжної Політики» (стислий виклад) Київ, 2017. URL: <file:///C:/Documents%20and%20Settings/neawer/%D0%9C%D0%BE%D0%B8%20%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%8B/Downloads/Rezultaty-sotsiolohichnoho-doslidzhennia-Vyvchennia-stanovyshcha-molodi-Kyivskoi-oblasti-z->

[metoiu-formuvannia-obgruntovanoi-molodizhnoi-polityky-styslyj-vyhliad%20\(1\).pdf](#) (дата звернення: 21.04.2021).

- 57) Дослідження інституту психології ім. Г. С. Костюка. Звіт «Психолого–педагогічні засади гуманізації впливу інформаційного простору на підлітків та молодь», 1996, 1998. З Україною в серці (тренінг з патріотичного виховання дітей та молоді) : посіб / І. Д. Бех, В. І. Кириченко, Ж. В. Петрочко. Харків : Друкарня Мадрид, 2016. 140 с.
- 58) Звіт за результатами соціологічного дослідження серед учнівської молоді в Луганській області. Київ, 2016. 29 с. URL: [file:///C:/Documents%20and%20Settings/neawer/%D0%9C%D0%BE%D0%B8%20%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%8B/Downloads/Zvit-DISMP-ta-LOIPPO-za-rezultatami-sociologichnogo-doslidzhennya-sered-uchnivskoi-molodi-v-Luganskij-oblasti%20\(3\).pdf](file:///C:/Documents%20and%20Settings/neawer/%D0%9C%D0%BE%D0%B8%20%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%8B/Downloads/Zvit-DISMP-ta-LOIPPO-za-rezultatami-sociologichnogo-doslidzhennya-sered-uchnivskoi-molodi-v-Luganskij-oblasti%20(3).pdf) (дата звернення: 21.04.2021).
- 59) Формування компетентностей учнів основної школи у навчанні всесвітньої історії : методичні рекомендації. Київ : Інститут педагогіки, 2017. URL: http://undip.org.ua/upload/files/e_lib/Методичні_рекомендації_фрагмент.pdf (дата звернення 25.03.2021)
- 60) Основні методи проведення соціологічного дослідження. Соціологічний аналіз та використання його результатів. Лекція 2 URL: <http://nkkep.com/wp-content/uploads/2020/11/P-31P-32-Sots-25.11.pdf> (дата звернення: 21.04.2021).
- 61) Результати загальнонаціонального опитування «Українське покоління Z: цінності та орієнтири». Київ, 2017. 71 с. URL: <https://pon.org.ua/novyny/5980-cnnost-ta-oryentiri-ukrayinskogo-pokolnnya-z-nove-doslidzhennya.html> (дата звернення: 15.04.2021).

- 62) Релігійна самоідентичність і молитва в Україні. Прес-реліз соціологічного дослідження Київського міжнародного інституту соціології. 2016. URL: <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=638> (дата звернення: 21.04.2021).
- 63) Соціальна структура, динаміка та її елементи. Лекція 5. URL: <https://dl.sumdu.edu.ua/textbooks/12550/159123/index.html> (дата звернення: 16.04.2021).

ДОДАТОК А

АНКЕТА СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ:

«Ставлення молоді до культурної пам'яті»

Шановний респонденте!

Я, студент Київського національного університету імені Тараса Шевченка, проводжу дослідження громадської думки на тему: «Ставлення молоді до культурної пам'яті».

Метою дослідження є виявлення ставлення респондентів до питання культурної пам'яті для визначення основних тенденцій у змінах механізмів її організації в межах одного покоління. Це дослідження покаже, наскільки свідомою є українська молодь у питаннях культурно-історичної, національної ідентичності. Саме тому Ваші відповіді на запитання є дуже важливими. Сподіваємось на плідну співпрацю та дякуємо Вам задалегідь..

1.Ваш вік:

до 21

21 і більше

2.Освітній статус:

учень;

студент.

3.Чи пишастесь Ви історичним минулим України?

так;

ні.

4. Чи відомі Вам імена: Богдан Хмельницький, Тарас Шевченко, Іван Мазепа, Володимир Вернадський?

так;

ні.

За можливості, доповніть перелік персоналій:

_____.

5. Чи вважаєте Ви за потрібне вивчати історію України (учні – про вивчення історії в школі, студенти – в університеті)?

так;

ні.

Чому? _____.

6. Чи прийнято у Вашій родині святкувати Різдво?

так;

ні.

7. Ви колядуєте чи колись колядували на Різдво?

так;

ні.

Чому? _____.

8. Чи вдягаєте / вдягали коли-небудь вишиванку?

так;

ні.

9. Чи берете / брали участь у шкільних / університетських святкових заходах (за власним бажанням)?

так;

ні.

10. Звідки Ви отримуєте інформацію про українські звичаї та обряди?

в родині;

в школі / університеті;

самостійно через Інтернет / літературу;

інше: _____.

11. Де Ви отримуєте інформацію про минуле України, її історію, культуру?

в родині;

в школі / університеті;

самостійно через Інтернет / літературу;

інше: _____.

12. Чи спілкуєтесь Ви українською мовою?

так;

ні.

13. Ви читаєте художню літературу українською мовою?

так;

ні.

Чому? _____.

14. Чи вважаєте Ви українську культуру та історію самобутніми й оригінальними?

так;

ні.